

MASSACOMMUNICATIE

Wetenschappelijk Kwartaaltijdschrift
voor Communicatie en Informatie

Jaargang 16

Nummer 4, 1988

FRANS W. WINKEL &
ALDERT VRIJ

*Kranteberichtgeving over ver-
krachting en angstgevoelens
voor criminaliteit.*

PIET VERSCHUREN &
REINIE MEMELINK

*De spreiding van persmedia
over Nederlandse gemeenten.*

JAC VENNIX
FRED WESTER &
HENK DE WIT

*Hybride technieken voor
de analyse voor complexe
beleidsproblemen*

FRED WESTER &
JAC VENNIX

*De interpretatieve onder-
zoeksbenadering*

Ben Schreurs

Agressie en geweld. Een kennismaking met de sociale wetenschappen

De *Encyclopedia of the social sciences* bestaat uit ongeveer 4600 pagina's. Wanneer iemand een inleiding in de sociale wetenschap wil schrijven is het geven van een samenvatting dus bijna een ondoenlijke zaak geworden. Anderzijds is het ook weer zo dat menselijk gedrag niet goed begrepen kan worden als we ons territorium binnen de sociale wetenschappen te strikt afbakenen.

Om die redenen is in dit boek voor de volgende opzet gekozen. Eén thema is gekozen: agressie, en aan de hand van dit schema schetst de auteur de manier waarop de verschillende disciplines dit thema behandelen.

Het boek bestaat uit drie delen, die elk een verschuiving in de probleemstelling markeren. Allereerst komen die theorieën aan bod, waarin het individuele handelen en gedrag centraal staat. In deel twee die, waarin de sociale structuren en de daarmee gepaard gaande waarden en normen als bepalend worden gezien. Tenslotte volgt het laatste deel, waarin de stromingen aan bod komen die aan beide invalshoeken recht willen doen.

Om de kennismaking met de sociale wetenschappen af te ronden zijn in de tekst intermezzo's aangebracht, die ingaan op algemeen wetenschapstheoretische vragen.

Dit boek is deel 1 in een nieuwe serie: *Kijk op mens en maatschappij*.

omvang 197 pp., prijs f 24,50/Bfr. 515
isbn 90 6283 750 6; nugi 661

Te verkrijgen bij de boekhandel of door overmaking van het bedrag plus f 2,50 verzendkosten op giro 602060 t.n.v. D. Coutinho te Muiderberg onder vermelding van de titel.

MASSACOMMUNICATIE

uitgegeven door de
STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

Onder redactie van

MR. G.A.I. SCHUIJT	<i>Universiteit van Amsterdam</i>
PROF. DR. W.F. VAN RAAIJ	<i>Erasmus Universiteit Rotterdam</i>
PROF. DR. J.G. STAPPERS	<i>Katholieke Universiteit Nijmegen</i>
DR. J. WIETEN	<i>Universiteit van Amsterdam</i>
DR. C.M.J. VAN WOERKUM	<i>Landbouw Universiteit Wageningen</i>

Raad van Advies

rof. dr. J.C. Arnbak, *Technische Universiteit Delft* – prof. dr. J.Th.M. Bank, *Erasmus Universiteit Rotterdam* – prof. dr. E. de Bens, *Rijksuniversiteit Gent*, –
rs. J. Bierhof, *School voor de Journalistiek, Utrecht* – dr. H. de Bock, *Interview/urke Amsterdam* – prof. dr. L. Boone, *Katholieke Universiteit Leuven* –
r. H.J.M. Boukema, *Advocatenkantoor Geerling, Amsterdam* – prof. dr. ir. J.L. ordewijk, *Technische Universiteit Delft* – prof. dr. J.J. van Cuilenburg, *Vrije niversiteit Amsterdam* – prof. dr. G. Fauconnier, *Katholieke Universiteit ewen* – prof. dr. C.J. Hamelink, *Universiteit van Amsterdam* – drs. P.M. endriksen, *Nederlandse Omroep Stichting (NOS)*, – prof. dr. G.J. Kok, *Rijks niversiteit Limburg*, – prof. dr. K. Renckstorf, *Katholieke Universiteit Nijmegen* –
drs. A.A.M. Rennen, *Academie voor de Journalistiek, Tilburg* – prof. dr. N. öling, *Landbouw Universiteit Wageningen* – dr. O. Scholten, *Vrije Universiteit msterdam* – drs. J. Servaes, *Katholieke Universiteit Nijmegen* – prof. dr. G.M. an Veldhoven, *Katholieke Universiteit Brabant* – dr. T.H.A. van der Voort, *Rijks Universiteit Leiden* – dr. A.A. Wentink, *Katholieke Universiteit Brabant* –
prof. dr. O. Wiegman, *Technische Universiteit Twente*.

Redactiesecretaris

Jeroen L.J. Janssen
Selma C.A. Markhorst
Postbus 258, 6500 AG Nijmegen,
Telefoon: 080-51 57 23/51 23 72

Inhoud, nummer 4, 1988

Artikelen

FRANS WILLEM WINKEL & ALDERT VRIJ

Krantenberichtgeving over verkrachting en angstgevoelens, PAGINA 267

PIET VERSCHUREN EN REINIE MEMELINK

De spreiding van persmedia over Nederlandse gemeenten, PAGINA 285

Methoden van Onderzoek

JAC VENNIX, FRED WESTER & HENK DE WIT

Hybride technieken voor de analyse van complexe beleidsproblemen,
PAGINA 302

FRED WESTER & JAC VENNIX

De interpretatieve onderzoeksbenadering, PAGINA 314

Boekbesprekingen

B. Wierenga en W.F. van Raay, *Consumentengedrag; theorie, analyse en toepassingen* (CEES VAN WOERKUM) – G.A.I. Schuijt, *Werkers van het woord. Media en arbeidsverboudingen in de journalistiek* (HANS VAN DEN HEUVEL),
PAGINA 324

Mededelingen, PAGINA 327

Inhoud, jaargang 16, 1988, PAGINA 331

FRANS WILLEM WINKEL & ALDERT VRIJ

Kranteberichtgeving over verkrachting en angstgevoelens voor criminaliteit:

Een experimenteel effectonderzoek

Een van de belangrijke functies van de massamedia is het publiek informeren over criminaliteit. De relatie echter tussen misdaadverslaggeving en angstgevoelens voor criminaliteit is complex. Zowel in theoretisch als in empirisch opzicht wordt aan misdaadverslaggeving een angstverhogend, een angstverlagend en een "nuleffect" toegeschreven. De experimentele resultaten van dit onderzoek bevestigen de gedachte dat alle drie de typen effecten gelijktijdig kunnen voorkomen, zonder dat van inconsistentie sprake is. De juistheid van de massacommunicatiewet dat informatie over criminaliteit onder de ene conditie het ene en onder andere condities een ander, eventueel tegengesteld, effect kan hebben wordt er door onderstreept. De experimentele resultaten maken aannemelijk dat stimulusovereenkomst een belangrijke voorwaarde vormt voor het optreden van angstverhoging in reactie op een massamediaal bericht.

Massamedia voorzien het publiek onder meer van nieuws over de ontdekking, opsporing en vervolging van strafbare feiten. In deze bijdrage wordt dieper ingegaan op de effecten die misdaadnieuws sorteert op de angstgevoelens voor criminaliteit van lezers. Aangevangen wordt met een beknopte inventarisatie van theorieën over de relatie tussen angst en berichtgeving over criminaliteit. Opvallend is dat men hier zowel stuit op verwijzingen naar een positieve relatie (angstverhoging), naar een negatieve relatie (angstreductie) als naar de afwezigheid van een relatie tussen beide (nul-effecten). Het theoretisch overzicht mondt uit in de formulering van een vijftal hypothesen, die vervolgens langs experimentele weg worden getoetst. Afgesloten wordt met een samenvatting van de belangrijkste toetsingsresultaten en de daarop gebaseerde conclusies.

Theoretische uitgangspunten

Aan de relatie tussen berichtgeving over criminaliteit via krant, radio en televisie en angstgevoelens voor criminaliteit wordt onder meer aandacht geschonken in de cultiveringshypothese. Kern hiervan is, dat een sterkere blootstelling aan massamediale berichtgeving over criminaliteit resulteert in hogere angstgevoelens voor criminaliteit. Ter ondersteuning van deze theorie beroepen Gerbner e.a. (1979:196) zich op empirisch onderzoek: "the most significant and recurring conclusion of our long-range study is that one correlate of television viewing is a heightened and unequal sense of danger and

risk in a mean and selfish world". Overigens is deze conclusie in de literatuur niet onbesproken gebleven. O.a. door Doob en Macdonald (1979), Doob (1982) en Wober en Gunter (1972) wordt er op gewezen, dat het verband niet echt is maar wordt veroorzaakt door een "derde variabele". Doob en Macdonald introduceren als derde variabele het objectief victimisatierisico, Wober en Gunter de mate waarin kijkers het idee hebben om zelf invloed op hun omgeving uit te oefenen (interne controle) of niet (externe controle). Deze derde variabele wordt dan geacht zowel van invloed te zijn op de hoogte van de angstgevoelens als op de mate waarin men televisie kijkt. Bijvoorbeeld het al dan niet voorkomen van veel criminaliteit in een wijk bepaalt zowel het kijkgedrag van de wijkbewoners als de angstgevoelens van de wijkbewoners.

Er zijn echter ook theoretische uitgangspunten die de invloed van de bedoelde berichtgeving op angstgevoelens "marginaliseren": de media worden geacht doorgaans niet of in zeer beperkte mate op angstgevoelens voor criminaliteit van invloed te zijn. Een dergelijke positie wordt onder meer uitgewerkt door Tyler (1984) en door Lavrakas (1986). Opvallend is dat ook hier een beroep wordt gedaan op empirisch onderzoek, in het bijzonder op onderzoek waaruit een nuleffect blijkt van blootstelling aan massamediale berichtgeving over criminaliteit op angstgevoelens. Ter verklaring van die nuleffecten wordt o.m. door Tyler het gebrek aan persoonlijke relevantie van het bericht voor de ontvanger aangevoerd: zij hebben doorgaans geen betrekking op zijn persoonlijke leefwereld en woonomgeving. De media overrapporteren het bizarre incident, bij voorkeur in een sensationele opmaak. Die berichten worden verondersteld voor de modale ontvanger nietszeggend te zijn: zij delen niets mee over zijn persoonlijke victimisatierisico en hebben derhalve geen invloed op zijn angstgevoelens voor criminaliteit (vgl. Winkel, 1985).

Wil men voorkomen dat de gesignaleerde tegenstelling slechts koren op de molen vormt van twijfelaars aan het nut en de betekenis van sociaal wetenschappelijke theorie en onderzoek dan is een oplossing ervan dringend gewenst. Zo'n oplossing kan op meerdere manieren worden bereikt. Men kan trachten een van beide theoretische posities te ondermijnen ten gunste van de andere. Een elegantere oplossing is beide posities te integreren tot twee kanten van dezelfde medaille. De "nuleffect theorieën" sluiten immers niet principieel uit dat massamediale berichtgeving over criminaliteit angstgevoelens voor criminaliteit vergroot. Integendeel. Uit de redenering van Tyler vloeit voort dat berichten tot verhoogde angstgevoelens leiden indien zij persoonlijk relevant zijn. Kortom, afhankelijk van de condities (persoonlijke (ir)relevantie) zal een bericht deze of gene uitwerking op angstgevoelens sorteren. De reeds oude massacommunicatieve wet van Berelson uit de jaren 50 - welke inhoudt dat blootstelling aan informatie (over criminaliteit) onder de ene conditie het ene en onder andere condities een ander, eventueel tegengesteld, effect kan hebben - biedt een geschikt kader voor de integratie van beide po-

sities. Winkel (1987, 1987a) maakt in dit verband onderscheid tussen twee soorten condities, namelijk boodschapcondities – d.w.z. kenmerken van het bericht waardoor differentiële angsteffecten tot stand komen – en ontvangercondities, d.w.z. kenmerken van de ontvanger waardoor differentiële reacties op zo'n bericht tot stand komen.

Experimenteel onderzoek op het onderhavige thema is schaars. Een van de weinige experimenten die men in de sociaal-psychologische literatuur aantreft is uitgevoerd door Heath (1984). Haar onderzoek is vooral interessant, omdat het naast de reeds beschreven effecten, namelijk een nuleffect en angstverhoging, nog een derde variant toevoegt, die overigens mede inpasbaar is in de wet van Berelson, namelijk een verlaging van angstgevoelens ten gevolge van blootstelling aan kranteberichtgeving over criminaliteit. Heath wekt de suggestie dat kennisname van krantenieuws over criminaliteit onder bepaalde condities een heilzame uitwerking op de lezer heeft: blootstelling leidt tot een vermindering van angstgevoelens. De hypothese, die naar haar mening experimenteel wordt ondersteund, luidt (1984:265): "factors that increase fear when occurring in the immediate locale (i.e. randomness and sensationism) decrease fear when they occur elsewhere". Een van de getrokken slotconclusies luidt dat berichtgeving over sensationele criminaliteit die elders, d.w.z. niet in de eigen woonomgeving, plaatsvindt geruststellend werkt op de lezer: de eigen omgeving wordt daardoor als veiliger ervaren. Ter verklaring van dit verschijnsel wordt een beroep gedaan op het beginsel van de neerwaartse vergelijking. Dit beginsel houdt in dat personen in negatieve situaties hun angst kunnen verminderen door zich te vergelijken met niet-overeenkomstige anderen (b.v. wonend in andere wijken) die in ernstiger omstandigheden verkeren (b.v. geconfronteerd worden met sensationele criminaliteit, waarbij het slachtoffer niet op basis van toeval lijkt te worden geselecteerd).

Uit het experiment van Heath kan worden afgeleid dat boodschapcondities bepalend zijn voor het optreden van angsteffecten. Vooral de plaats waar het misdrijf optreedt lijkt binnen het bericht een belangrijke variabele te vormen. De conclusie dat berichtgeving over niet-lokale (sensationele) criminaliteit angstverlagend werkt is echter voorbarig en ongenueanceerd. De conclusie is voorbarig in het licht van de door Heath gehanteerde experimentele procedure, die slechts vergelijkingen toelaat tussen personen die steeds aan het ene of andere bericht zijn blootgesteld. Zo'n conclusie vereist echter een opzet, waarbij vergelijkingen kunnen worden gemaakt tussen (aan een bepaald type bericht) blootgestelden en niet-blootgestelden. Toetsing van het proces van neerwaartse vergelijking in ruime zin, waarbij blootgestelden minder angstgevoelens rapporteren dan niet-blootgestelden, vergt kortom een uitbreiding van het experimentele design met een "baselineconditie", gevormd

door personen die geen kennis nemen van het betrokken misdaadbericht. In het hier te rapporteren experiment heeft een dergelijke uitbreiding plaatsgevonden. Voorts lijkt de veronderstelling dat de uitkomst van het proces van neerwaartse vergelijking noodzakelijk een verlaging van angstgevoelens inhoudt, te ongenueanceerd. Binnen de theorie van Wills (1981:246:noot1) wordt de uitkomst van dat proces veeleer bepaald door de mate van overeenkomstigheid tussen de partijen die in de sociale vergelijking betrokken zijn. Toegepast op misdaadberichtgeving houdt de oorspronkelijke theorie in dat de door Heath bedoelde uitkomst van het proces van neerwaartse vergelijking slechts optreedt indien de lezer van het bericht geen enkele overeenkomst percipieert met het beschreven slachtoffer. Indien de lezer wel enige overeenkomst waarneemt is het waarschijnlijker dat neerwaartse vergelijking hoogstens in beperkte zin optreedt: blootstelling aan het bericht resulteert dan ofwel in een nul-effect, geen angstverhoging, ofwel in een geringe angstverhoging. Het perspectief op misdaadberichtgeving wordt daardoor nogal grondig veranderd: in plaats van een heilzame uitwerking heeft het bericht dan immers geen of hoogstens een beperkt schadelijk effect tot gevolg. De mate van waargenomen overeenkomstigheid tussen de lezer en de in het bericht beschreven slachtoffer bepaalt kortom de grenzen van het proces van neerwaartse vergelijking. In het onderhavige experiment wordt getracht aan te tonen dat neerwaartse vergelijking in ruime zin niet optreedt indien het bericht over niet-lokale criminaliteit ruimte laat voor de indruk dat beschreven slachtoffer en lezer wel een zekere mate van overeenkomst hebben. De overeenkomstigheid werd in dit experiment vergroot door aan vrouwelijke lezers berichten over verkrachting aan te bieden, al of niet lokaal.

Ook de plaats van het misdrijf kan als variabele die bepalend is voor het optreden van angsteffecten verder worden genuanceerd. Een puur geografisch criterium biedt ter verklaring van de relatie tussen blootstelling aan misdaadberichtgeving en angstgevoelens een te beperkt kader. Een psychologisch criterium – de mate van gepercipieerde overeenkomst tussen de eigen woonomgeving en de in het bericht beschreven woonomgeving – lijkt een geschikter kader op te leveren. Het is immers niet denkbeeldig dat een bericht over een verkrachting die in een Rijswijkse flatomgeving plaatsvindt bij een lezeres uit de Bijlmer een zekere angstverhoging opwekt op grond van de gepercipieerde overeenkomst tussen de eigen en de beschreven woonomgeving. Neerwaartse vergelijking in ruime zin lijkt in die situatie, hoewel het niet-lokale criminaliteit betreft, weinig plausibel. Vanzelfsprekend zal het psychologische criterium met het geografische samenhangen: de mate van gepercipieerde overeenkomst zal toenemen naarmate het beschreven delict zich dichterbij afspeelt bij de feitelijke woonomgeving van de lezer. Beide criteria overlappen elkaar echter niet volledig.

Een laatste nuancering is mogelijk ten aanzien van het concept angst voor cri-

minaliteit als afhankelijke variabele. Ook lokale berichtgeving kan differentieële angsteffecten tot gevolg hebben. Op grond van de psychologische theorieën over stimulus- en responsegeneralisatie (vgl. Winkel, 1987) is het aannemelijk dat angstverhoging als response op lokale berichtgeving over criminaliteit slechts optreedt met betrekking tot criminele gedragingen die overeenstemmen – een zekere gelijkenis vertonen met – met de in het bericht beschreven criminele gedragingen. Zo'n effect zal uitblijven ten aanzien van criminele gedragingen die weinig overeenstemming vertonen met de in het bericht beschreven criminele gedraging. Kortom, de angst voor inbraak lijkt niet te worden beïnvloed door berichtgeving over verkrachting; de angst voor mishandeling daarentegen wel. Ter toetsing van deze hypothese werd in het onderhavige experiment een onderscheid gemaakt tussen angstgevoelens voor (met het bericht) "overeenkomende vormen" van criminaliteit (mishandeling, bedreiging e.d.) en "niet-overeenkomende vormen" van criminaliteit, zoals inbraak of vandalisme.

Hypothesen

In het te rapporteren onderzoek werd de relatie tussen blootstelling aan kranteberichtgeving over verkrachting bij vrouwelijke lezers en angstgevoelens voor criminaliteit onderzocht met behulp van een experimentele opzet, die zowel vergelijkingen toelaat tussen lezers onderling als tussen lezers en niet-lezers. De gemaakte theoretische kanttekeningen kunnen worden samengevat in een aantal hypothesen. Die hypothesen luiden:

1 blootstelling aan lokale berichtgeving over verkrachting leidt bij vrouwelijke lezers in verhouding tot vrouwelijke niet-lezers (controlegroep) tot verhoogde angstgevoelens voor criminaliteit, een hogere inschatting van het victimisatierisico, een aanscherping van de gepercipieerde negatieve impact van slachtofferschap en een verhoogde instemming met vermijdingsgedrag en mobilisatie als preventieve reacties op criminaliteit.

2 in de hiervoor beschreven situatie resulteert de blootstelling aan niet-lokale berichtgeving in verhouding tot niet-blootstelling niet in het opwekken van neerwaartse vergelijking in ruime zin, doch veeleer in neerwaartse vergelijking in beperkte zin. De bedoelde lezers zullen derhalve geen lagere angstgevoelens voor criminaliteit rapporteren dan niet-lezers: veeleer zullen lezers ofwel niet verschillen van niet-lezers ofwel een geringe angstverhoging als reactie op het aangeboden bericht vertonen in verhouding tot niet-lezers.

3 de bedoelde angstverhoging in ruime zin (derhalve inclusief de verhoging van het victimisatierisico en de gepercipieerde negatieve impact e.d.) treedt slechts op met betrekking tot angst voor "overeenkomstige" criminaliteit en

blijft uit ten aanzien van angstgevoelens voor "niet overeenkomstige" criminaliteit.

4 angstverhoging in ruime zin als reactie op het misdaadbericht treedt slechts op indien de lezer enige overeenkomst waarneemt tussen de eigen woonomgeving en de in het bericht beschreven woonomgeving; angstverhoging treedt niet op indien een dergelijke overeenkomst niet wordt waargenomen.

5 in navolging van Heath (1984) wordt verwacht dat de hoogste angstgevoelens voor criminaliteit in ruime zin worden gerapporteerd door lezers, die kennisnemen van een bericht over een lokaal incident met een volledig random verloop, d.w.z. dat de keuze van het slachtoffer door de dader in het bericht in termen van puur toeval wordt beschreven (volstreekte afwezigheid van enige aanleiding, hoe triviaal dan ook) en de laagste angstgevoelens door lezers van een random incident, dat zich elders, buiten de eigen woonomgeving, afspeelt. Ingevolge de voorgaande hypothesen wordt echter in afwijking van Heath niet verwacht dat niet-lezers qua angstgevoelens in ruime zin een "tussenpositie" ten opzichte van beide groepen innemen, doch dat zij lagere angstgevoelens rapporteren dan de twee genoemde groepen.

Methode

Procedure en variabelen

Het experiment werd uitgevoerd in het winkelcentrum "Kraaiennest" in de Bijlmermeer te Amsterdam. Passantes werden door twee enquêteurs verzocht deel te nemen aan een onderzoek naar de meningen over criminaliteit. Aan de deelnemers werd in het "mobiel laboratorium" een vragenlijst overhandigd met het verzoek deze anoniem in te vullen. De experimentele manipulatie is in deze vragenlijsten verwerkt. Aan de controledeelnemers werd een vragenlijst overhandigd die bestond uit vragen naar enkele socio-biografische achtergrondkenmerken; vragen over slachtoffer-ervaringen, de mate van blootstelling aan massamediale berichtgeving over criminaliteit en over conversaties over dat thema en vragen ter vaststelling van de relevante afhankelijke variabelen, w.o. angstgevoelens voor criminaliteit, subjectieve victimisatierisico's e.d. Aan de experimentele deelnemers werd een identieke vragenlijst aangeboden. Deze vragenlijsten waren echter mede voorzien van een drietal berichten over verkrachting corresponderend met een 2 (lokaal/niet-lokaal) x 2 (random/niet-random verloop) opzet. Op grond van deze opzet kunnen 4 groepen van experimentele deelnemers worden onderscheiden, die ofwel zijn blootgesteld aan drie lokale/random berichten, drie lokale/niet random berichten, drie niet-lokale/random berichten of drie niet-lokale/niet random berichten. De toewijzing van de deelnemers aan de experimentele condities en controle conditie gebeurde at random. De experimentele versies van de vragenlijst werden als volgt ingeleid: "De Vrije

Universiteit stelt momenteel een onderzoek in naar berichtgeving over criminaliteit in kranten. Dikwijls komt het voor dat een ernstig misdrijf niet in de krant wordt vermeld. Soms stelt de politie de pers niet van zo'n misdrijf op de hoogte, in andere gevallen nemen kranten zo'n bericht niet op. In dit onderzoek leggen wij U een aantal misdrijven voor die onlangs hebben plaatsgevonden, maar waarover in de kranten niets is verschenen. De berichten zijn rechtstreeks ontleend aan dagrapporten van de politie die ons voor dit onderzoek ter beschikking zijn gesteld".

Alle berichten werden aangeboden als verklaringen die door een slachtoffer op het politiebureau waren afgelegd. Zo'n verklaring was steeds afgedrukt op papier voorzien van labels als "proces verbaal" of "pro justitia". De verklaring werd steeds ingeleid met mededelingen (afhankelijk van de betrokken conditie) in de vorm: "Op 17 juni verscheen voor mij, F.W. Winkel, hoofdagent van de gemeentepolitie Amsterdam, een vrouw die aangifte wenste te doen. Zij gaf op te zijn: (naam: doorgestreept) en verklaarde:... Na deze inleiding volgde een zgn. samenvatting van de verklaring die door de vrouw was afgelegd in de opmaak van een krantebericht. Een voorbeeld van zo'n bericht in de lokale/random versie is: **VROUW IN EIGEN FLAT VERKRACHT**. Een naar schatting 35-jarige man heeft gisteravond een dertigjarige vrouw, woonachtig in de Bijlmermeer, in haar flat ernstig mishandeld en verkracht. De man was de woning binnengedrongen door een raam te forceren. Toen de man de vrouw ontwaarde begon zij te gillen. Niettemin vergreep de dader zich aan het slachtoffer en mishandelde hij haar ernstig. De vrouw moest in een ziekenhuis aan haar verwondingen worden behandeld". In de niet-lokale versie van dit bericht wordt de aangifte onder meer opgenomen door een hoofdagent van de gemeentepolitie Den Haag en is het slachtoffer woonachtig in de Schilderswijk in Den Haag. In de niet-random versies van de berichten is steeds sprake van enig contact tussen dader en slachtoffer voorafgaand aan het beschreven incident: bij voorbeeld de dader draagt de boodschappen van het slachtoffer naar binnen of de dader verzoekt eerst het slachtoffer voor hem wat geld te wisselen. Aansluitend op deze berichten werd steeds een aantal vragen voorgelegd dat fungeerde als manipulatie-check. Nagegaan werd of men de plaats van het misdrijf wist te herinneren (als check voor lokaal versus niet-lokaal bericht) en in hoeverre het slachtoffer aanleiding tot de verkrachting had gegeven (als check voor random versus niet random slachtofferschap). De laatstgenoemde vraag werd voorzien van een 7-puntsschaal met als eindalternatieven "zeer beslist wel" en "zeer beslist niet". Voorts werd geïnventariseerd de gepercipieerde overeenkomst tussen slachtoffer en lezer en de gepercipieerde overeenkomst met de eigen woonomgeving. Voorbeelden zijn de vragen: wat is Uw indruk van het slachtoffer: wijkt ze als persoon sterk van U zelf af?, vond het misdrijf in Uw eigen woonomgeving plaats? en vertoont de plaats/omgeving waar het misdrijf werd gepleegd

overeenkomst met Uw eigen woonomgeving? De vragen waren voorzien van 7-punts antwoordschalen met als eindalternatieven "zeker wel/zeker niet" of "zeer afwijkend/zeer overeenkomend". Tevens werden nog enkele vragen voorgelegd ter inventarisering van de houding tegenover het al of niet vermelden van berichten in de krant.

Afhankelijke variabelen

Ter vaststelling van de subjectieve victimisatierisico's werd als vraag voorgelegd: hoe groot of klein is volgens U het risico dat U binnenkort slachtoffer wordt van een delict? Bij die delicten vond een uitsplitsing plaats naar inbraak en vernieling als niet overeenkomende vormen van criminaliteit en naar mishandeling, bedreiging, aanranding en een vechtpartij als overeenkomende vormen van criminaliteit. Ter beantwoording van deze vragen kon gebruik gemaakt worden van 7 punts antwoordschalen, voorzien van de eindalternatieven "zeer klein en zeer groot". De variabelen werden voorafgaand aan de toetsing van de hypothesen tot een tweetal indexen gereduceerd, t.w. een index voor het subjectief victimisatierisico bij overeenkomende criminaliteit (Cronbach's alpha .84) en een index voor het subjectief victimisatierisico bij niet overeenkomende criminaliteit (Cronbach's alpha .73). Ter meting van de angstgevoelens voor verkrachting werd geïnventariseerd in hoeverre verkrachting bepaalde gevoelens oproept. Ter beantwoording werd een schaal aangeboden bestaande uit drie 7-puntsschalen voorzien van onder meer de eindalternatieven kalm/gespannen en veilig/onveilig (Cronbach's alpha .86).

De bezorgdheid over criminaliteit werd vastgesteld via een drietal uitspraken waaronder "hoe veilig of onveilig voelt U zich als U in deze omgeving 's avonds alleen over straat loopt?"; "Hoe bezorgd of onbezorgd bent U er over dat U overdag in deze omgeving wordt lastiggevallen, bedreigd of mishandeld" (overeenkomende criminaliteit, Cronbach's alpha .81). Ook de bezorgdheid over niet overeenkomende criminaliteit werd met een drietal uitspraken vastgesteld, waaronder "hoe bezorgd of onbezorgd bent U er over dat er 's avonds (overdag) bij U wordt ingebroken, als U niet thuis bent?" (Cronbach's alpha .78). De gepercipieerde negatieve impact van slachtofferschap werd vastgesteld middels vragen als "hoe groot of klein denkt U dat de nadelige gevolgen voor U zijn indien er bij U wordt ingebroken?" en "hoe groot of klein denkt U dat de nadelige gevolgen voor U zijn indien U wordt bedreigd, lastiggevallen of mishandeld?" Het optreden van neerwaartse vergelijking werd vastgesteld middels de vraag: Als ik deze berichten zo lees krijg ik het idee dat het bij ons in de buurt eigenlijk wel meevalt met de criminaliteit. Ter meting van de mate van instemming met vermijdingsgedrag en mobilisatie-reacties als preventieve reacties op criminaliteit werd een achttal vragen voorgelegd, voorzien van 7-punts antwoordschalen. Voorbeelden

van vragen over vermijding zijn: het is beter om 's avonds op straat allerlei mensen die je niet kent maar zo veel mogelijk te vermijden en onbekenden die 's avonds laat nog aanbellen zijn eigenlijk volstrekt niet te vertrouwen (vier vragen Cronbach's alpha .87). Voorbeelden van uitspraken over mobilisatie-reacties zijn: je slaapt eigenlijk niet rustig zonder je deuren min of meer te barricaderen en het is beter om altijd iets bij de hand te hebben om je zelf mee te verdedigen (vier vragen Cronbach's alpha .90).

Resultaten

Deelnemers

Aan het experiment is door 267 vrouwen deelgenomen, allen woonachtig in de Bijlmermeer. Hun gemiddelde leeftijd bedraagt 37 jaar. Qua opleidingsniveau maakt 19.6% deel uit van het lage (l.o., lts e.d.), 44.4% van het midden niveau (mavo, havo e.d.) en de rest van het hoge niveau (vwo, hbo e.d.). Zo'n 52% van de ondervraagden praat regelmatig of vaak met anderen over criminaliteit, terwijl 85% regelmatig tot vaak over criminaliteit in kranten e.d. leest. Iets meer dan de helft, namelijk 54% van de proefpersonen is van oordeel dat criminaliteit een belangrijker maatschappelijk vraagstuk is dan andere maatschappelijke vraagstukken. Over de ontwikkeling van de criminaliteit in de toekomst is men doorgaans pessimistisch gestemd: 20% van de proefpersonen is slechts van mening dat de criminaliteit in ons land niet zal toenemen. Een wat omvangrijker percentage, namelijk 38%, meent dat de criminaliteit in de eigen woonomgeving constant blijft. Bijna de helft van de ondervraagden (47%) is van oordeel dat de politie hen onvoldoende tegen het optreden van criminaliteit beschermt. Slechts 17% van de proefpersonen meent dat je 's avonds in de Bijlmermeer veilig over straat kunt lopen, terwijl slechts 56% zich 's avonds alleen thuis veilig voelt.

Manipulatie checks

Een overgrote meerderheid van de proefpersonen, namelijk 91%, bleek de vraag naar de plaats van het misdrijf correct te beantwoorden. Op dit herinneringspercentage was de experimentele manipulatie (locaal versus niet lokaal) niet van invloed. Informatie over de plaats ontgaat de lezer kennelijk niet. Significante verschillen tekenen zich af in de beantwoording van de vraag in hoeverre het slachtoffer aanleiding tot de verkrachting gaf tussen experimentele condities ($F = 46.9$, $p = 0.00$). In de random versies van het bericht wordt daarop in veel minder sterke mate een beroep gedaan dan in de niet-random versies van het bericht. In de random versies vond 10% van de deelnemers dat het slachtoffer aanleiding had gegeven, in de niet random versies 28%. Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de experimentele manipulaties als geslaagd kunnen worden aangemerkt.

Tabel 1:

Gemiddelden en standaarddeviaties van vrouwelijke proefpersonen die al of niet zijn blootgesteld aan lokale of niet-lokale kranteberichten over verkrachting.

	Lokaal bericht (n = 94)		Geen bericht (n = 74)		Niet-lokaal bericht (n = 99)	
	m	sd	m	sd	m	sd
Overeenkomende criminaliteit:						
SVR	4.14	1.60	3.48	1.63	3.63	1.80
Angst	5.37	1.31	4.92	1.50	5.07	1.35
Zorg	4.54	1.60	4.04	1.42	4.48	1.46
NI	5.65	1.61	5.29	1.50	5.43	1.71
Vermijding	4.73	1.64	3.89	1.54	4.75	1.47
Mobilisatie	4.52	1.85	3.99	1.94	4.84	1.83
Niet overeenkomende criminaliteit:						
SVR	4.25	1.81	3.97	1.65	4.12	2.05
Zorg	4.29	1.97	4.35	1.95	4.39	2.06
NI	5.42	1.69	5.04	1.69	5.01	2.18

Toetsingsresultaten

Ter toetsing van de hypothesen werd gebruik gemaakt van multivariate variantie-analyses en contrastanalyses tussen condities. Tabel 1 biedt inzicht in de vraag naar de empirische houdbaarheid van de hypothesen 1, 2 en 3. De tabel biedt een overzicht van de gemiddelden en standaarddeviaties op de relevante afhankelijke indexen bij uitsplitsing van de proefpersonen in controledeelnemers (geen bericht) en experimentele deelnemers, die zijn blootgesteld aan een al of niet lokaal misdaadbericht.

In tabel 1 zijn de afhankelijke variabelen "verticaal" opgesplitst in twee groepen, namelijk in overeenkomende criminaliteit en in niet-overeenkomende criminaliteit. Binnen de eerste groep gaat het derhalve steeds om angstgevoelens voor verkrachting en daarmee overeenkomende criminaliteit in de vorm van aanranding, mishandeling, bedreiging e.d.; bij de tweede groep gaat het steeds om angst voor inbraak of vandalisme. De gebruikte afkortingen SVR en NI staan voor subjectief victimisatierisico en gepercipieerde negatieve impact (vgl. Winkel, 1981). Het patroon in de in tabel 1 gerapporteerde gemiddelden behorend tot de groep overeenkomende criminaliteit blijkt overeen te stemmen met het patroon dat ingevolge hypothese 1 en hypothese 2 wordt voorspeld. De gemiddelden van degenen die aan een lokaal misdaadbericht zijn blootgesteld zijn hier immers steeds hoger dan die van deelnemers uit de controlegroep. Voorts blijken de scores van de niet-blootgestelden steeds la-

ger dan die van proefpersonen die aan een niet-lokaal misdaadbericht zijn blootgesteld. Meer inzicht in de empirische houdbaarheid van de beide hypothesen wordt verkregen door tabel 1 met tabel 2 te combineren. De laatste tabel verschaft namelijk een overzicht van de berekende t-waarden bij uitvoering van een contrastanalyse tussen proefpersonen, die zijn blootgesteld aan een al of niet lokaal misdaadbericht en proefpersonen uit de controlegroep.

Tabel 2:

Overzicht van de berekende contrastwaarden bij vergelijking van proefpersonen die niet zijn blootgesteld aan een bericht met proefpersonen die aan een lokaal bericht, (en aan een niet-lokaal krantebericht t2 zijn blootgesteld).

	controle vs. lokaal (t1)		controle vs. niet-lokaal (t2)	
Overeenkomende criminaliteit:				
SVR	t = 2.60	p < .01	t = .56	n.s.
Angst	t = 2.08	p < .05	t = .48	n.s.
Zorg	t = 2.09	p < .05	t = 1.88	p < .05
NI	t = 1.43	n.s.	t = .57	n.s.
Vermijding	t = 3.46	p < .01	t = 3.01	p < .01
Mobilisatie	t = 1.80	p < .05	t = 2.91	p < .01
Niet overeenkomende criminaliteit:				
SVR	t = 1.03	n.s.	t = .53	n.s.
Zorg	t = .19	n.s.	t = .14	n.s.
NI	t = 1.26	n.s.	t = .11	n.s.

Uit tabel 2 kan worden afgeleid dat hypothese 1 wordt bevestigd. Vrijwel alle vergelijkingen tussen proefpersonen die een lokaal misdaadbericht consumeerden en proefpersonen uit de controlegroep leiden tot significante verschillen op de variabelen die op overeenkomende criminaliteit betrekking hebben. Alleen bij de gepercipieerde negatieve impact van slachtofferschap is sprake van een niet significant verschil ($p = 0.07$). Geconcludeerd kan derhalve worden dat de blootstelling aan een krantebericht over een verkrachting, die is gesitueerd binnen de eigen woonomgeving, resulteert in een verhoogde schatting van het subjectief victimisatierisico; in een toename van de angstgevoelens voor verkrachting en daarmee overeenkomende criminaliteit en in een versterking van de bezorgdheid over dergelijke delicten bij vrouwelijke lezers. Eveneens kan de conclusie worden getrokken dat het lezen van een lokaal misdaadbericht zowel de instemming met vermijdingsgedrag als met mobilisatiereacties als reactievormen op criminaliteit vergroot. Lezers van een lokaal krantebericht stemmen met andere woorden sterker in met uit-

spraken dat onbekenden die je 's avonds op straat tegenkomt eigenlijk volstrekt niet te vertrouwen zijn en dat je eigenlijk niet rustig slaapt zonder je deuren min of meer te barricaderen.

Blijkens tabel 2 wordt ook de tweede hypothese ondersteund. De blootstelling aan een niet-lokaal bericht blijkt in geen significante verschillen (vgl. SVR, NI, angst voor overeenkomende criminaliteit) of in een verhoogde bezorgdheid over verkrachting en in een verhoogde instemming met zowel mobilisatie-reacties als met vermijdingsgedrag als preventieve reacties op criminaliteit te resulteren.

Niet vermeld in tabel 2 zijn de vergelijkingen tussen de experimentele deelnemers. Tussen beide groepen van lezers doen zich doorgaans geen significante verschillen voor. Op deze regel bestaat een uitzondering. De lezers van een lokaal bericht rapporteren hogere subjectieve victimisatierisico's ten aanzien van overeenkomende criminaliteit ($t = 2.07$; $p < .05$) dan lezers van een niet-lokaal bericht.

Uit de beide tabellen gezamenlijk kan ten slotte eveneens worden geconcludeerd tot steun voor hypothese 3. De hiervoor beschreven verschillen blijken zich immers bij uitstek voor te doen op de variabelen betreffende overeenkomende vormen van criminaliteit. Op de variabelen behorend tot de tweede groep doen zich doorgaans geen significante verschillen voor.

De voorgaande analyses roepen de vraag op welke effecten het lezen van de verschillende kranteberichten sorteert op het idee dat het in de eigen woonomgeving wel meevalt met de criminaliteit. Uit de uitgevoerde contrastanalyses blijkt dat lezers van lokale berichten een dergelijk idee significant sterker afwijzen dan niet-lezers ($t = 3.27$; $p = 0.01$). In de tweede plaats blijkt dat lezers van een niet-lokaal krantebericht niet verschillen in de mate van afwijzing van dat idee van niet-lezers ($t = .99$; $p = .33$). Tenslotte blijkt dat lezers van een niet-lokaal bericht significant sterker met dat idee instemmen dan lezers van een lokaal bericht ($t = 2.44$; $p = 0.01$). Geconcludeerd kan derhalve worden dat de in het krantebericht beschreven plaats van het misdrijf inderdaad van invloed is op de perceptie van de criminaliteit in de eigen woonomgeving. In verhouding tot lezers van lokale berichten wijzen lezers van kranteberichten over criminaliteit buiten de eigen woonomgeving het idee, dat het in de eigen woonomgeving wel meevalt, minder sterk af. Deze conclusie stemt overeen met die van Heath (1984). Het is echter niet zo dat blootstelling aan een niet-lokaal bericht een soort heilzame uitwerking op de perceptie van de criminaliteit in de eigen woonomgeving heeft. Zowel lokale als niet lokale berichtgeving heeft daarop veeleer een nadelige invloed. Neerwaarts vergelijking in ruime zin doet zich kortom niet voor: de berichten laten derhalve ook geen ruimte voor het ontstaan van verlaagde angstgevoelens voor criminaliteit, zoals door Heath geïmpliceerd.

In verband met de toetsing van hypothese 4 biedt tabel 3 een overzicht van een gedeelte van de gemiddelden van proefpersonen die een zwakke of sterke overeenkomst waarnemen tussen de eigen woonomgeving en de in het bericht beschreven woonomgeving.

Lezers die een zwakke overeenkomst (geen overeenkomst/ geen mening) waarnemen tussen de eigen woonomgeving en de in het bericht beschreven woonomgeving rapporteren conform hypothese 4 geen hogere bezorgdheid

Tabel 3:

Gemiddelden en standaarddeviaties op de indexen voor niet-overeenkomende criminaliteit van proefpersonen die een zwakke of sterke overeenkomst waarnemen tussen de eigen en de beschreven woonomgeving en van proefpersonen, die niet aan een bericht zijn blootgesteld.

	<i>Gepercipieerde overeenkomst woonomgeving</i>					
	<i>zwak</i> (m)	(sd)	<i>controle</i> (m)	(sd)	<i>sterk</i> (m)	(sd)
Niet overeenkomende criminaliteit:						
S.V.R.	3.53	1.76	3.97	1.65	4.43	1.94
Bezorgdheid	3.82	1.74	4.35	1.95	4.54	2.08
N.I.	4.91	1.98	5.04	1.69	5.32	1.95

of angstgevoelens voor overeenkomende criminaliteit dan niet-lezers. Ook in de subjectieve schatting van het victimisatierisico van overeenkomende criminaliteit verschillen deze beide groepen niet significant van elkaar. In strijd met hypothese 4 doen zich hier wel verschillen voor in de mate van instemming met vermijdings- en mobilisatie-reacties. Parallel aan het in tabel 1 en 2 gesignaleerde patroon doet zich ook hier de situatie voor dat lezers die een zwakke overeenkomst met de eigen woonomgeving waarnemen in verhouding tot niet-lezers gekenmerkt worden door een verhoogde acceptatie van uitspraken dat het verstandiger is om 's avonds laat niet over straat te wandelen als daar geen dringende reden voor is en dat het verstandig is altijd iets bij de hand te hebben ter verdediging. In overeenstemming met hypothese 4 doen zich systematisch verschillen voor tussen de lezers die een sterke overeenkomst (zeer overeenkomstig/ enigszins overeenkomstig) waarnemen met de eigen woonomgeving en niet-lezers. De eerstgenoemden rapporteren significant hogere subjectieve victimisatierisico's ($t = 2.50$; $p = 0.00$), hogere angstgevoelens voor verkrachting ($t = 1.82$; $p = 0.03$), een sterkere bezorgdheid ten aanzien van overeenkomende criminaliteit ($t = 2.53$; $p = 0.00$), schatten de negatieve impact van slachtofferschap nadeliger in ($t = 1.62$; $p = 0.05$) en stemmen sterker in met vermijdingsreacties ($t = 3.60$; $p = 0.00$) en mobili-

satiereacties ($t = 2.35$; $p = 0.00$). Vergelijken we deze contrastanalyses met de t1-analyses die in tabel 2 zijn gerapporteerd dan zijn de verkregen resultaten zo goed als identiek. De achterliggende gedachte van hypothese 4 dat de vervanging van het geografische criterium (lokaal versus niet-lokaal bericht) door een psychologisch criterium (de mate van gepercipieerde overeenkomst tussen de eigen en de in het bericht beschreven woonomgeving) een verbeterde voorspelling oplevert van de reacties op kranteberichten over verkrachting vindt slechts steun in die zin, dat bijna de helft van de proefpersonen die aan een niet-lokaal bericht is blootgesteld een sterke overeenkomst waarneemt tussen de eigen en de beschreven woonomgeving en dienovereenkomstig op het bericht reageert.

Blijkens tabel 3 leidt de introductie van het psychologisch criterium voorts tot een opmerkelijke omslag in het patroon van de gemiddelden die betrekking hebben op niet-overeenkomende vormen van criminaliteit. De in het linkergedeelte van de tabel weergegeven gemiddelden zijn steeds lager dan de gemiddelden van de controlegroep. Dit patroon suggereert kortom dat onder bepaalde condities een verlaging van angstgevoelens optreedt in reactie op kranteberichtgeving over criminaliteit. Vooral twee condities lijken in dit verband van belang, namelijk (a) dat de lezer weinig overeenkomst waarneemt tussen de eigen woonomgeving en de woonomgeving die in het bericht is omschreven en (b) dat het effect beperkt is tot (minder ernstige) vormen van criminaliteit die niet overeenkomen met de in het bericht beschreven vorm. Bij uitvoering van een contrastanalyse blijken zich geen significante verschillen voor te doen tussen de bedoelde groepen wat betreft het subjectief victimisatie-risico ($t = 1.41$; $p = .16$; tweezijdig) en de bezorgdheid voor niet-overeenkomende vormen van criminaliteit ($t = 1.58$; $p = .11$; tweezijdig). De belangrijkste resultaten verkregen bij de toetsing van hypothese 5 zijn in tabel 4 samengevat.

Tabel 4:

Toetsingsgrootheden en overschrijdingskansen bij uitvoering van een polynomiaal-toets op lineariteit F_{lin} (en de afwijking van lineariteit F_{dev} voor de indexen voor overeenkomende criminaliteit.

	F(lin)	p	F(dev)	p
Overeenkomende criminaliteit:				
S.V.R.	9.30	0.00	0.45	0.71
Angst	5.04	0.02	0.04	0.98
Bezorgdheid	4.61	0.03	0.58	0.62
N.I.	2.80	0.09	0.53	0.66
Vermijding	10.28	0.00	2.60	0.05
Mobilisatie	1.58	0.20	2.50	0.05

Bij de toetsing van hypothese 5 is nagegaan of de geobserveerde gemiddelden voldoen aan een lineair stijgend patroon dat verloopt van de controlegroep (laagste scores) via achtereenvolgens de groep van lezers die is blootgesteld aan een niet-lokaal/random bericht, een niet-lokaal/niet random bericht en een lokaal/niet random bericht naar de groep lezers die aan een lokaal random bericht is blootgesteld (hoogste scores). Een dergelijk patroon doet zich blijken tabel 4 in drie gevallen voor, namelijk bij de subjectieve victimisatierisico's, de angstgevoelens en de bezorgdheidsgevoelens voor overeenkomende criminaliteit. Bijvoorbeeld wat de angstgevoelens betreft worden de volgende gemiddelden zichtbaar: 4.92 (sd = 1.49); 5.02 (sd = 1.44); 5.11 (sd = 1.27); 5.26 (sd = 1.25) en 5.46 (sd = 1.38). De laagste angstgevoelens worden gerapporteerd door de controlegroep; de hoogste door de groep die aan een lokaal random bericht is blootgesteld. Het door Heath (1984) voorspelde patroon wordt in deze drie gevallen kortom gerepliceerd. In afwijking van Heath is het echter niet zo dat de reacties op de verschillende typen lokale berichten worden geneutraliseerd door de reacties op de verschillende typen niet-lokale berichten. De angstverhoging in reactie op lokale berichtgeving wordt niet gecompenseerd door een angstverlaging of geruuststellend effect ten gevolge van blootstelling aan niet-lokale berichtgeving.

Het voorspelde lineaire patroon doet zich niet voor in de mate van instemming met vermijdings- en mobilisatie-reacties. In beide gevallen doet zich een afwijking van het lineaire patroon voor en blijkt sprake van een kromlijning verband: de groep die is blootgesteld aan niet-lokaal/niet random bericht fungeert hier als "omslagpunt". Wat betreft de mate van instemming met vermijdingsreacties wordt bijvoorbeeld het volgende patroon zichtbaar: 3.88 (sd = 1.54); 4.52 (sd = 1.51); 4.97 (sd = 1.41); 4.77 (sd = 1.73) en 4.68 (sd = 1.57). De sterkste instemming met vermijdingsreacties wordt bereikt bij de proefpersonen die aan een niet-lokaal/niet random bericht zijn blootgesteld. Een mogelijke verklaring zou ook hier kunnen zijn dat zich in de niet-lokale groepen een groot aantal proefpersonen bevindt dat een sterke overeenkomst met de eigen woonomgeving percipieert.

Tot besluit

De relatie tussen blootstelling aan massamediale berichtgeving over criminaliteit en angstgevoelens voor criminaliteit is complex. Zowel in theoretisch als in empirisch opzicht treft men verwijzingen aan naar verhoogde angstgevoelens in reactie op berichtgeving over criminaliteit (vgl. cultivatiehypothese), naar verlaagde angstgevoelens (vgl. Heath 1984) en naar nuleffecten, d.w.z. dat men vermoedt dat er geen relatie bestaat tussen berichtgeving en angstgevoelens (vgl. Tyler 1984). De hier verkregen experimentele resultaten maken duidelijk dat dergelijke uitkomsten gelijktijdig kunnen optreden,

zonder dat van inconsistentie sprake is. De juistheid van de massacommunicatiewet dat informatie over criminaliteit onder de ene conditie het ene en onder andere condities een ander, eventueel tegengesteld, effect kan hebben wordt er door onderstreept. De experimentele resultaten maken aannemelijk dat stimulusovereenkomst in de zin van Tyler en Cook (1984) een belangrijke voorwaarde vormt voor het optreden van angstverhoging in reactie op een massamediaal bericht. Aan deze voorwaarde werd hier onder meer vorm gegeven door aan vrouwelijke lezers berichten voor te leggen over criminaliteit, waarvan bij uitstek vrouwen slachtoffer kunnen worden, namelijk kranteberichten over verkrachting.

De resultaten maken voorts aannemelijk dat de plaats waar het misdrijf zich voordoet van invloed is op de intensiteit van de angstreactie. Lokale berichten over criminaliteit binnen de eigen woonomgeving sorteren andere effecten dan niet-lokale berichten. Het idee dat de effecten van lokale berichten (angstverhoging ten opzichte van niet-lezers) en die van niet-lokale berichten (angstdaling ten opzichte van niet-lezers) elkaar als het ware neutraliseren vindt geen steun. Veeleer voldoen de gegevens aan het patroon, waarbij niet-lezers de laagste angstgevoelens rapporteren, lezers van lokale berichten de hoogste, terwijl lezers van niet-lokale berichten een tussenpositie innemen. Het streven om angstgevoelens voor criminaliteit onder de bevolking niet in opwaartse richting te beïnvloeden (doch een nul-effect tot stand te brengen) door in kranten een soort evenwichtige mix van lokale en niet-lokale berichten tot stand te brengen lijkt derhalve weinig effectief. Vooral nog is het aannemelijker dat lokale berichten een sterk effect op angstgevoelens sorteren en niet-lokale berichten geen of zwakke effecten sorteren.

In de derde plaats kan worden geconcludeerd dat berichtgeving over criminaliteit onder bepaalde condities vooral specifieke angstgevoelens oproept. Lokale kranteberichten over verkrachting beïnvloeden bij vrouwelijke lezers vooral de angstgevoelens voor vormen van criminaliteit die een zekere overeenkomst vertonen met de in het bericht beschreven vorm van criminaliteit.

In de vierde plaats kan worden geconcludeerd dat het hanteren van een puur geografisch criterium ter voorspelling van de angstreactie op een krantebericht niet volledig toereikend is. Met behulp van een meer psychologisch criterium, de mate van gepercipieerde overeenkomst tussen de eigen woonomgeving en de in het bericht beschreven woonomgeving zijn betere predicties mogelijk. Binnen de groep die aan een niet-lokaal bericht is blootgesteld kunnen zich immers lezers bevinden die een sterke overeenkomst met de eigen woonomgeving waarnemen en dienovereenkomstig reageren. Deze lezers vertonen reacties die vergelijkbaar zijn met die van lezers van lokale berichten: gereageerd wordt met verhoogde angst voor overeenkomende criminaliteit.

Tot slot verschaffen de verkregen resultaten de aanwijzing dat angstvermin-

dering kan optreden indien lezers een zwakke overeenkomst met de eigen woonomgeving waarnemen. Zo'n reductie komt echter alleen tot uitdrukking bij vormen van criminaliteit die niet overeenkomen met de in het bericht beschreven vorm. Berichten over verkrachting kunnen onder deze conditie de angst voor inbraak verkleinen. Samenvattend kan worden geconcludeerd dat het eerder geïntroduceerde concept van de stimulusovereenkomst als voorwaarde voor verhoogde angst in reactie op massamediale berichtgeving over criminaliteit niet eendimensionaal geïnterpreteerd dient te worden. Stimulusovereenkomst heeft zowel betrekking op de mate waarin de lezer overeenkomsten met het beschreven slachtoffer waarneemt, de mate van gepercipieerde overeenkomst tussen de eigen woonomgeving en de in het bericht genoemde woonomgeving en de mate van gepercipieerde overeenkomst tussen de in het bericht beschreven vorm van criminaliteit en de vorm van criminaliteit waarvoor men angstgevoelens koestert.

LITERATUUR

- Doob, A.N., The role of the massmedia in creating exaggerated levels of fear of being the victim of violent crime, In: P. Stringer (ed), *Confronting social issues; applications of social psychology*, London, Academic Press, 1982, 145-160.
- Doob, A.N., G.E. MacDonald. Television viewing and fear of victimization: is the relationship causal? In: *Journal of personality and social psychology*, 1979, 37, 2, 170-179.
- Gerbner, G., L. Gross, M. Morgan, N. Signorielli, The demonstration of power, violence profile 10, In: *Journal of Communication*, 1979, 29, 177-196.
- Heath, L., Impact of newspaper crime reports on fear of crime: multimethodological investigation, In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 47, 2, 263-276.
- Lavrakas, P.J., Evaluating police-community anti crime newsletters: the Evanston, Houston, and Newark field studies in: D.P. Rosenbaum (ed), *Community Crime prevention. Does it work?* Sage, Beverly Hills, 1986, 269-291.
- Tyler, T.R., Assessing the risk of victimization: the integration of personal victimization experience and socially transmitted information, in: *Journal of Social Issues*, 1984, 40, 27-38.
- Tyler, T.R., F.L. Cook, The massmedia and judgments of risk: distinguishing impact on personal and societal level judgment, in: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 47, 4, 693-708.
- Wills, T.A. Downward comparison principles in social psychology, in: *Psychological Bulletin*, 1981, 90, 245-271.
- Winkel, F.W., Angst voor criminaliteit: verklarende modellen, in: *Tijdschrift voor Criminologie*, 1981, 23, 289-308.
- Winkel, F.W., Angstgevoelens voor criminaliteit: een informatieverwerkingsperspectief, in: *Justitiele Verkenningen* 1985, 1, 72-101.
- Winkel, F.W., Response generalisation in crime prevention campaigns: an experiment, in: *British Journal of Criminology*, 1987, 27, 2, 155-174.
- Winkel, F.W., Politie en Voorkoming Misdrijven. Effecten en neveneffecten van voorlichting, *Mens en Recht*, Amsterdam, 1987a.
- Wober, M., B. Gunter, Television and personal threat: fact of artifact? A British survey. In: *British Journal of Social Psychology*, 1982, 21, 3, 239-248.

ABSTRACT, Winkel, Vrij, Newspaper crime reports about rape and fear of crime: an experimental evaluation, *Massacommunicatie*, 4, 1988, p. 267-284

One of the important functions of the massmedia is to provide the public with information about crime. This article starts from the assumption that the relation between exposure to massmedia reports on crime and fear of crime among the public is a complex one. In both theoretical and empirical analyses references are encountered to heightened fear, decreased fear and to 'zero-effects'. The experimental results reported here confirm the notion that all three types of effects may occur simultaneously and yet be consistent. Results underscore the old masscommunication law which states that exposure may have an effect under one condition and another, possibly opposed effect under a different condition. Multi-dimensional stimulus similarity is supposed to be of crucial concern here.

PIET VERSCHUREN & REINIE MEMELINK

De spreiding van persmedia over Nederlandse gemeenten

Geïntegreerde databestanden met gegevens over diverse typen persmedia ontbreken tot op heden in Nederland. Het doel van dit artikel is te komen tot een kwantitatieve beschrijving van de verspreiding van verschillende typen persmedia over Nederlandse gemeenten. Resultaten worden geïnterpreteerd vanuit communicatiewetenschappelijke inzichten.

Cijfermateriaal over de meeste landelijke, regionale en lokale media is in Nederland in ruime mate beschikbaar. Zo publiceert het Cebuco overzichten waaruit kan worden afgeleid welke en hoeveel landelijke en regionale dagbladen over de Nederlandse gemeenten zijn verspreid. Van elk medium kan ook op relatief eenvoudige wijze worden nagegaan hoeveel er van zijn en hoe ze over Nederland zijn verdeeld. De publikaties van de genoemde bronnen hebben echter steeds betrekking op één medium. Er zijn geen publikaties bekend waarin de data zo gepresenteerd worden dat er samenhang in het voorkomen van verschillende media, bijvoorbeeld per gemeente, uit kan worden afgeleid. (Zie ook Hollander, 1988, pp. 2). Dit is een gevolg van het feit dat de publicerende instanties veelal verschillende doelen nastreven en derhalve naast elkaar opereren.

Interessant zowel vanuit communicatiewetenschappelijk oogpunt als gezien vanuit de mediapraktijk, is de vraag naar de verspreidingsmechanismen van categorieën persmedia en naar de samenhangen tussen de diverse persmedia onderling. Uit meerdere onderzoeken en publikaties is duidelijk dat de verspreiding van diverse mediatypen niet los van elkaar staat. (Zie onder andere: Riepel, 1930; van Zuilen, 1977; de Journalist, 1981). Zo zullen in gemeenten waar veel landelijke kranten worden verspreid, lokale uitgaven minder sterk zijn vertegenwoordigd en zal in een gemeente met een lokaal dagblad een lokaal nieuwsblad vermoedelijk ontbreken.

Het doel van deze bijdrage is te komen tot een kwantitatieve beschrijving van persmedia in Nederland. Daartoe worden eerst diverse typen en categorieën persmedia onderscheiden. Vervolgens wordt nagegaan in hoeveel gemeenten elk type en elke categorie voorkomt, met vermelding van de gemiddelde, respectievelijk gesommeerde dekkingspercentages. Bovendien vindt een beschrijving plaats van de geografische spreiding van deze media over de Nederlandse gemeenten. Waar mogelijk worden kwantitatieve verdelingskenmerken verklaard vanuit communicatiewetenschappelijke inzichten.

De geanalyseerde gegevens werden verzameld begin 1987. Van zeven gemeenten ontbreken de gegevens. Voor zes daarvan geldt dat de beschikbare data als gevolg van recente grenswijzigingen niet betrouwbaar bleken. Dit zijn: Vianen, Graafstroom, Giessenlanden, Vuren, Liesveld en Zederik. De zevende gemeente die buiten beschouwing bleef is Zeewolde. Deze plaats beschikt over een in verhouding grote jachthaven waarin veel kranten worden bezorgd. Het aantal ligplaatsen ervan is echter niet meegeteld bij het vaststellen van het aantal particuliere afgiftepunten. De dekkingspercentages – het verhoudingscijfer tussen oplage en afgiftepunten – van de te bespreken abonneebladen, is in de genoemde gemeenten sterk vertekend, om welke reden zij buiten de analyses zijn gehouden. Daarmee komt het totaal aantal onderzochte gemeenten op 707.

Er wordt zoals gezegd met betrekking tot abonneebladen gewerkt met 'dekkingspercentages'. Dat betekent dat cijfers over losse verkoop of het doorgeven, dat wil zeggen het lezen van een en dezelfde krant door meerdere huishoudens, niet zijn verwerkt. De gebruikte data zijn afkomstig uit de 'Dagbladen oplagespecificatie' (Cebuco, 1987), de 'Dokumentatie NNP-bladen' (NNP, 1987) en het 'Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit' (1987).

Typering van persmedia

In deze publikatie wordt onder een persmedium verstaan een gedrukt medium, dat minimaal één keer per week verschijnt en dat naast een voor meerdere adverteerders openstaand advertentiedeel, tevens een redactioneel deel omvat dat is gericht op de verspreiding van nieuws. Hoewel in de Nederlandse mediapraktijk slechts enkele persmediatypen worden onderscheiden – te weten landelijke en regionale dagbladen, nieuwsbladen en huis-aan-huisbladen – is het mogelijk en gewenst een iets fijnere onderverdeling in typen te maken. Daarbij wordt een drietal indelingsdimensies gehanteerd: abonneebasis (ja/nee), verschijningsfrequentie (zes keer/minder dan zes keer per week) en specifieke redactionele aandacht (nationaal/regionaal/lokaal). Een vierde dimensie is denkbaar, te weten de omvang van het verspreidingsgebied. In de Nederlandse mediapraktijk blijkt deze dimensie samen te vallen met de aard van de redactionele aandacht en wordt daarom achterwege gelaten. Ook tijdschriften, opiniebladen en dergelijke worden buiten beschouwing gelaten.

Een eerste grove onderverdeling van persmedia is mogelijk op basis van het antwoord op de vraag, of het persmedium gratis dan wel op abonneebasis wordt verspreid. Op grond hiervan worden *huis-aan-huisbladen* onderscheiden van *abonneebladen*. De eerstgenoemde worden gratis huis-aan-

huis verspreid. Ze verschijnen in één of enkele aaneengrenzende gemeenten en wel minimaal één maal per week.

De categorie abonneebladen kan vervolgens op basis van de als tweede onderscheiden dimensie – verschijningsfrequentie – worden onderverdeeld in dag- en nieuwsbladen. *Dagbladen* verschijnen zes maal per week, terwijl *nieuwsbladen* minimaal éénmaal, maar soms ook twee of drie keer per week worden uitgebracht. Overigens zijn in deze studie alleen gegevens verwerkt van nieuwsbladen die zijn aangesloten bij de Nederlandse Nieuwsblad Pers (NNP). Ongeorganiseerde nieuwsbladen blijven derhalve buiten beschouwing. Voorts merken we op, dat bij het NNP zowel nieuwsbladen als huis-aan-huisbladen zijn aangesloten. Deze huis-aan-huisbladen zijn uitdrukkelijk als zodanig aangemerkt; ze vallen in dit onderzoek dus niet onder het label nieuwsbladen.

Een derde indelingscriterium tenslotte behelst de aard van de redactionele aandacht. Afgezien van nieuws met een nationaal of internationaal karakter – waaraan vrijwel alle Nederlandse abonneebladen, met name de dagbladen, op z'n minst enige aandacht besteden – verschillen zowel dag- als nieuwsbladen in de mate waarin specifieke redactionele aandacht wordt gegeven aan nieuws van een nationaal, regionaal of lokaal karakter. Op basis van deze derde dimensie kunnen dag- en nieuwsbladen in drie, respectievelijk twee typen worden onderverdeeld, te weten nationale-, regionale- en lokale dagbladen enerzijds, en regionale- en lokale nieuwsbladen anderzijds. De wijze waarop deze onderverdeling wordt gehanteerd behoeft enige toelichting.

Onder *lokale dag- en nieuwsbladen* worden in deze studie begrepen, dag- respectievelijk nieuwsbladen met specifieke redactionele aandacht voor één gemeente. Dergelijke kranten geven naast enig nationaal- en internationaal nieuws, in hoofdzaak nieuws over de betreffende gemeente en veel minder over andere gemeenten uit de regio. Onder deze categorie van lokale dagen- en nieuwsbladen zijn begrepen uitgaven die in slechts één gemeente verschijnen, zoals bijvoorbeeld het dagblad de 'Barneveldse Krant' of het nieuwsblad de 'Nieuwe Winterswijkse Courant'. Dit zijn lokale abonneepersmedia in strikte zin. Eveneens worden tot de lokale persmedia op abonneebasis gerekend kranten die in een regio verschijnen, maar zich desondanks redactioneel vooral op één gemeente richten. Voorbeelden zijn het dagblad 'Het Nieuwsblad van het Noorden' voor de stad Groningen en het nieuwsblad de 'Woerdense Courant' voor de gemeente Woerden. Bij dagbladen komt de genoemde redactionele gerichtheid op één gemeente vaak tot uiting door de uitgave van een lokale editie. Een voorbeeld hiervan is het 'Dagblad Tubantia' met een lokale editie voor de gemeente Enschede.

Onder *regionale dag- en nieuwsbladen* worden in deze bijdrage verstaan persmedia die redactioneel specifiek zijn gericht op een geografisch cluster

van gemeenten, aan te duiden als regio, of uitgaven die redactioneel zijn gericht op één gemeente, maar een andere dan de gemeente waarvoor het type van het betreffende medium wordt vastgesteld. Een voorbeeld van een dagblad uit de eerstgenoemde categorie is het 'Friesch Dagblad' voor alle gemeenten waarin het verschijnt. Het 'Nieuwsblad voor het land van Heusden en Altena' is een voorbeeld van een nieuwsblad van dit soort, eveneens voor alle plaatsen waarin het voorkomt. Een voorbeeld van een dagblad uit de tweede categorie is 'Het Nieuwsblad van het Noorden' voor de gemeente Ulrum. De 'Woerdense Courant' voor de gemeente Harmelen is een voorbeeld van een regionaal nieuwsblad uit de tweede categorie. Kenmerkend voor de gehanteerde procedure is dat een en hetzelfde dag- of nieuwsblad in de ene gemeente als regionaal kan worden beschouwd, terwijl het in een andere plaats als lokaal wordt gelabeld.

Het onderscheid tussen regionale- en lokale persmedia is in het geval van dagbladen gemaakt aan de hand van verspreidingsgegevens per editie zoals gepubliceerd door het Cebuco. (Cebuco, 1987, pp. 14-36). Voor wat betreft nieuwsbladen is gebruik gemaakt van verspreidingsgegevens per blad die zijn gepubliceerd door het NNP. (NNP, 1987, pp. 87-220). Uit het hantieren van voornoemd criterium blijkt dat naar inschatting van de onderzoekers de specifieke redactionele aandacht van een uitgave in veel gevallen afleidbaar is uit verspreidingsgegevens. In gevallen waarin dit niet mogelijk bleek, is een indeling gemaakt op basis van een beoordeling van enkele nummers van de betreffende bladen. In twijfelgevallen is de uitgever telefonisch geraadpleegd. In schema 1 zijn de onderscheiden persmedia samengevat.

Uit dit schema valt onder meer af te leiden dat bepaalde combinaties van mediakenmerken niet of nauwelijks voorkomen. Zo worden in Nederland

Schema 1: Typen persmedia in Nederland

abonnee-basis	frequentie per week	categorieën	redactionele aandacht	sub-categorieën (soorten bladen)
ja (abonnee-bladen)	zes	dag-bladen	landelijk	landelijk dagblad
			regionaal	regionaal dagblad
			lokaal	lokaal dagblad
	min. een, max. vijf	nieuws-bladen	regionaal	regionaal nieuwsblad
lokaal			lokaal nieuwsblad	
nee	minimaal een	gratis bladen	lokaal/ regionaal	huis-aan-huisblad

geen landelijke huis-aan-huisbladen verspreid, althans niet wekelijks. Ook komen lokaal verspreide dagbladen met een specifiek landelijke- of regionale redactionele geaardheid niet voor, conform een eerdere opmerking dat bij Nederlandse persmedia het verspreidingsgebied en de specifieke redactionele aandacht doorgaans samenvallen. Een uitzondering hierop is het dagblad 'de Courant/ het Nieuws van de Dag'. Deze krant heeft een vrijwel lokaal verspreidingsgebied – te weten Amsterdam – en is niettemin als kopblad van de Telegraaf gericht op de verspreiding van landelijk nieuws. Om deze reden is het blad bij wijze van uitzondering, maar overeenkomstig de handelswijze van het Cebuco, niet als een lokaal- maar als een landelijk dagblad aangemerkt. Ook enkele andere combinaties komen wel voor, maar worden als vreemd ervaren en/of zijn in kwantitatief opzicht voor ons doel van geringer betekenis. Een voorbeeld is een nieuwsblad met Nederland als verspreidingsgebied, zoals 'Het Katholiek Nieuwsblad'. Deze uitgave brengt vooral nieuws van een landelijk en mondiaal karakter. De dekkingspercentages van deze krant zijn overigens per gemeente dermate laag, dat zij in de 'Dokumentatie NNP-bladen' voor geen enkele gemeente worden vermeld. (NNP, 1987).

Kwantitatieve verspreidingskenmerken

Voor een kwantitatieve beschrijving van de verspreiding van persmedia in Nederland zijn drie parameters van belang: het aantal gemeenten waarin ze verschijnen, het gemiddelde dekkingspercentage en de range van dekkingspercentages, beide laatste genomen over het totaal van alle 707 onderzochte Nederlandse gemeenten. Voor de huis-aan-huisbladen is om voor de hand liggende redenen gewerkt met aantallen titels per gemeente in plaats van met dekkingspercentages. De waarden die de genoemde drie parameters aannemen, zijn voor de onderscheiden zes typen persmedia weergegeven in tabel 1.

De gegevens in deze tabel vertonen voor wat betreft de abonneebladen enige regelmaat, die naar voren komt als de diverse typen worden gerangordend op de dimensie 'mate van lokale redactionele aandacht'. Op deze dimensie scoren lokale bladen hoger dan regionale, en de laatste weer hoger dan de nationale bladen. De abonneebladen in tabel 1 vertonen aldus van boven naar beneden een oplopende graad van lokale gerichtheid. Kenmerkend is nu, dat deze ordening wordt gevolgd door het aantal gemeenten waarin deze typen persmedia verschijnen; lokale media verschijnen in minder plaatsen dan regionale, respectievelijk landelijke media. (Kolom 2). Tevens valt op, dat de hoogte van de dekkingspercentages een daaraan tegengestelde rangorde vertoont. De enige uitzondering op dit patroon vormen de regionale dagbladen, waarover aanstonds meer.

De geconstateerde regelmatigheden in tabel 1 zijn niet toevallig. Hoe lokaal de aandacht van een blad is, des te kleiner het aantal gemeenten waarin het verspreid kan worden, gelet op de interesse van de afnemer. Zo is een blad met nieuws over Arnhem nauwelijks interessant voor een doorsnee Nijmegenaar.

Tabel 1: Verspreiding van persmedia in Nederland. (*Het gemiddeld aantal titels)

(1) type blad	(2) aantal gemeenten	(3) gemiddeld- * dekkings- percentage	(4) range
landelijk dagblad	707	34.5	5 - 93
regionaal dagblad	675	51.8	5 - 90
lokaal dagblad	59	48.1	6 - 82
regionaal nieuwsblad	158	36.6	5 - 100
lokaal nieuwsblad	47	61.1	27 - 94
huis-aan-huisblad	700	4.1*	0 - 15

Met in achtneming van de economische bestaansvoorwaarden voor lokale bladen, betekent dit laatste twee dingen: (a) De gemeente waarin zo'n blad verschijnt moet een relatief hoog inwonertal hebben en bovendien is (b) een relatief hoog dekkingspercentage nodig. Constatering (a) houdt in, dat het aantal gemeenten waarin een lokale uitgave verschijnt kleiner is, dan waarin regionale en nationale bladen verschijnen, eenvoudig omdat het aantal grote steden beperkt is. Dit verklaart de regelmatigheid in kolom 2. Constatering (b) verklaart het vermelde patroon in kolom 3.

Ook de vierde kolom in tabel 1 vertoont een opmerkelijk cijfer, namelijk een ondergrens van 7% als laagst voorkomend dekkingspercentage van een lokaal dagblad binnen een gemeente. Dit lage percentage is mogelijk, omdat genoemd percentage betrekking heeft op een lokaal dagblad dat is te kenmerken als 'regionaal dagblad met een lokale editie'. In economisch opzicht wordt deze uitgave dus gedragen door een regio. Een laag dekkingspercentage in een gemeente is daarom economisch aanvaardbaar. Lokale dagbladen die zijn gericht op één enkele gemeente (de lokale dagbladen in strikte zin) kunnen niet bestaan met zo'n laag dekkingspercentage.

Aldus lijkt een argumentatie van economische aard een verklaring te geven voor de cijfers in tabel 1. Maar er is al gewezen op een uitzondering. Op basis van economische redenering zouden we verwachten dat de gemiddelde dekking van regionale dagbladen enigszins hoger is dan die van nationale kranten en wat lager dan die van lokale uitgaven. In weerwil van deze verwachtingen scoren regionale dagbladen niet enigszins, maar *veel* hoger dan landelijke dagbladen (51.7 versus 34.5) en scoren ze zelf iets *hoger* dan

lokale kranten. (51.8 versus 48.9). We concluderen daaruit dat het regionale dagblad als persmedium een sterke positie heeft in het doorsnee lokale medialandschap in Nederland.

Een relatief nieuw persmedium met toenemende belangrijkheid is het huis-aan-huisblad. Zoals tabel 1 laat zien, verschijnt het in bijna elke Nederlandse gemeente. Voorts blijkt de belangrijke positie die dit type blad in Nederland heeft verworven uit het feit, dat gezien over alle Nederlandse gemeenten gemiddeld ruim 4 titels per gemeente aanwezig zijn. In de grote steden komen zelfs 10 tot 15 titels regelmatig voor. Deze hoge aantallen van huis-aan-huisbladtitels in de grote centra zijn te verklaren vanuit het onoverzichtelijke karakter van de grote stad. Een advertentie van een detaillist uit Amsterdam-noord is doorgaans niet interessant voor een lezer uit de Bijlmer. Hetzelfde geldt voor beschrijvingen van gebeurtenissen met een nieuwswaarde op wijk- of stadsdeelniveau. Met andere woorden, lokale belangstelling valt in de grote steden niet steeds samen met interesse voor wat er binnen de gemeentegrenzen gebeurt. Lokale persmedia op abonneebasis kunnen aan deze kleinschalige interesse op wijkniveau niet voldoen. Vandaar dat hier een markt ligt voor huis-aan-huisbladen, die in de grote steden inderdaad veelal op wijkniveau worden verspreid. Het aantal huis-aan-huisbladtitels is met andere woorden in de grote stad weliswaar hoger in vergelijking tot kleinere gemeenten, maar cijfers over het gemiddelde aantal titels per huishouden ontbreken.

Het is mogelijk dat in de toekomst grotere aantallen abonnees van dag- en vooraf nieuwsbladen voldoende lokale nieuwsvoorziening zullen denken te genieten op basis van de (gratis) huis-aan-huisbladen. Gezien het feit dat het redactionele pijl van huis-aan-huisbladen doorgaans beneden dat van de abonneepers ligt, is het de vraag of een en ander als een gunstige ontwikkeling moet worden beschouwd. Opvallend in deze is dat naar schatting tweederde van alle huis-aan-huisbladtitels in Nederland worden geëxploiteerd door uitgeverij van dag- en nieuwsbladen. (Alsem, 1982). De abonneepers wordt derhalve bedreigd door de huis-aan-huisbladen die zij voor een deel zelf uitgeven.

Gesommeerde dekkingspercentages persmedia

Vooraf bestond de veronderstelling dat Nederlandse gemeenten niet veel verschillen qua totale dekking van persmedia. Dat wil zeggen, de opvatting bestond dat de som van de dekkingspercentages van alle in een gemeente verschijnende dag- respectievelijk abonneebladen zich nagenoeg als een constante zou gedragen. Zoals de gegevens in tabel 2 laten zien, is dit in genen dele het geval. In deze tabel zijn de klassegrenzen van som 'dekkings-

percentages' zodanig gekozen dat de variabele 'som dagbladen' globaal een normale verdeling volgt. Blijkens tabel 2 zijn er veel gemeenten waar het totale dekkingspercentage op dagbladen zelfs bijna het dubbele bedraagt in vergelijking tot andere gemeenten. (Zie rij (1) in tabel 2).

De variabele 'som abonneebladen' in rij (2) van tabel 2 is geconstrueerd door bij de 'som dagbladen' het dekkingspercentage van de in een gemeente voorkomende nieuwsbladen op te tellen. Het effect hiervan is zoals rij twee van tabel 2 laat zien, dat het aantal gemeenten in elk van de eerste vier categorieën van de variabele 'som dekkingspercentage' afneemt, terwijl het aantal gemeenten in de vijfde categorie – te weten een som dekkingspercentage van boven de 110% – sterk toeneemt. (Van 49 naar 180 gemeenten). Raadpleging van het databestand wees zelfs uit, dat van deze 180 gemeenten er 49 een score halen van boven de 130. Een en ander houdt in, dat de variatie van de variabele 'som abonneebladen' nog sterker is dan die van de variabele 'som dagbladen'. Uit deze cijfers kan worden afgeleid, dat nieuwsbladen met name worden verspreid in gemeenten die zich toch al kenmerken door een hoge dekking van dagbladen. We zien in de voor de onderzoekers onverwacht hoge fluctuaties van de variabele som dagbladen en som abonneebladen een aanwijzing voor variaties in persmediacultuur binnen de verschillende Nederlandse gemeenten. Meer onderzoek op gemeenteniveau is nodig om te achterhalen wat hiervan de determinanten zijn.

Tabel 2: Som dekkingspercentages van in een en dezelfde gemeente verschijnende dag- respectievelijk abonneebladen

	som dekkingspercentages					totaal
	< 66	66-88	81-95	96-110	110 <	
(1) dagbladen	32	186	291	149	49	707
(2) abonneebladen	17	127	241	142	180	707

Geografische spreiding

Soorten persmedia zijn niet at random over Nederland verdeeld, maar vertonen tot op zekere hoogte een spreiding volgens bepaalde patronen. Dit betekent onder andere, dat niet elke Nederlander vrij is in zijn keuze voor een bepaald soort krant. Zoals eerder bleek, zijn landelijke bladen alom verkrijgbaar maar zijn met name lokale uitgaven dunner gezaaid. Inwonertal speelt hierin zoals reeds gememoreerd een belangrijke rol. Zo hebben nieuwsbladen naar schatting 5.000 abonnees nodig om rendabel te kunnen worden geëxploiteerd. (GEA-rapport, 1986). Uitgaande van een voorzichti-

ge schatting van één afgiftepunt per drie inwoners, betekent dit voor het bestaan van een (strikt) lokaal nieuwsblad een ondergrens van 15.000 inwoners om zich te kunnen handhaven. Het spreekt voor zich dat deze cijfers voor een (strikt) lokaal dagblad nog hoger liggen.

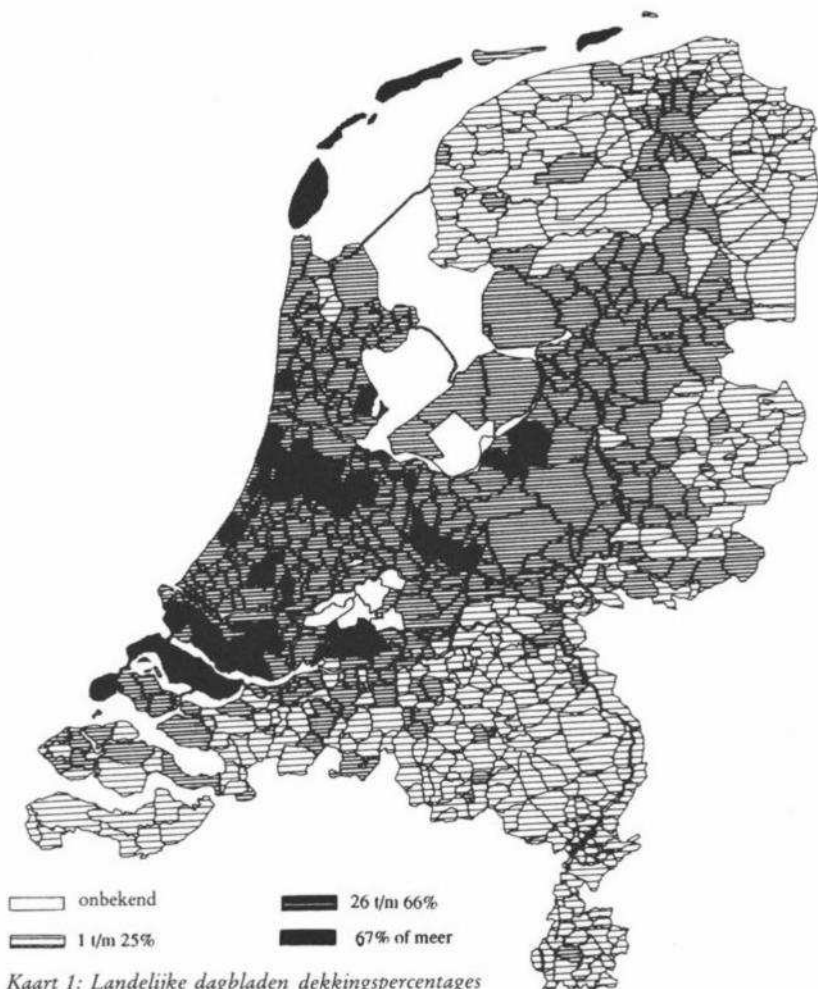
Een inwonertal van voldoende omvang, vormt echter niet de enige bestaansgrond voor persmedia. Ook karakteristieken aan de publiekszijde spelen een rol. Dat wil zeggen, aangenomen mag worden dat oriëntaties van consumenten medebepalend zijn voor de vraag naar bepaalde typen persmedia. (Zie bijvoorbeeld: Olien, Donohue en Tichenor, 1978 en Stamm, 1985). Ervan uitgaande dat deze oriëntaties op grond van wisselende culturen en tradities van elkaar verschillen naar bepaalde streken in Nederland, wordt in deze paragraaf de geografische spreiding van een aantal typen persmedia nagegaan. Behandeld worden de aanwezigheid en de dekking van landelijke-, regionale en lokale dagbladen, nieuwsbladen en de samengestelde categorieën 'som dagbladen' en 'som abonneebladen'.

Landelijke dagbladen

Zoals eerder bleek komen landelijke dagbladen in alle 707 geanalyseerde gemeenten voor. Een indruk van de mate van aanwezigheid – uitgedrukt in de hoogte van de totale dekkingspercentages van alle in een gemeente verschijnende landelijke dagbladen – geeft kaart 1. Bestudering van deze kaart maakt duidelijk dat er sprake is van een verband tussen de hoogte van de dekking op landelijke dagbladen en de geografische ligging van de gemeente.¹⁾

Verhoudingsgewijs de hoogste dekkingspercentages worden aangetroffen in en rond de grote steden liggend in de randstad en in het centrum van het land. Dit brengt onmiddellijk op de gedachte, dat er samenhang bestaat met de factor urbanisatiegraad. Daar staat evenwel tegenover, dat ook de Wadeneilanden en de noordkant van de Veluwe een relatief hoge concentratie van landelijke dagbladen laten zien, gebieden met een fundamenteel ruraal karakter. Een tweede mogelijke verklaringsgrond is het feit dat voor enkele landelijke dagbladen de landsgrenzen redactioneel lijken samen te vallen met die van de randstad. Deze dagbladen fungeren derhalve feitelijk als regionaal dagblad.

Lage dekkingspercentages op landelijke dagbladen worden aangetroffen langs de gehele grensstreek met België en Duitsland, alsook in Friesland. Vooral Limburg scoort laag. Opmerkelijk is – zoals in het vervolg zal blijken – dat deze zwakke aanwezigheid *niet* duidt op een zwakke aanwezigheid van de dagbladpers, noch op een zwakke dekking van de totale abonneepers. De genoemde gebieden blijken gekenmerkt door een sterke positie van de regionale pers.

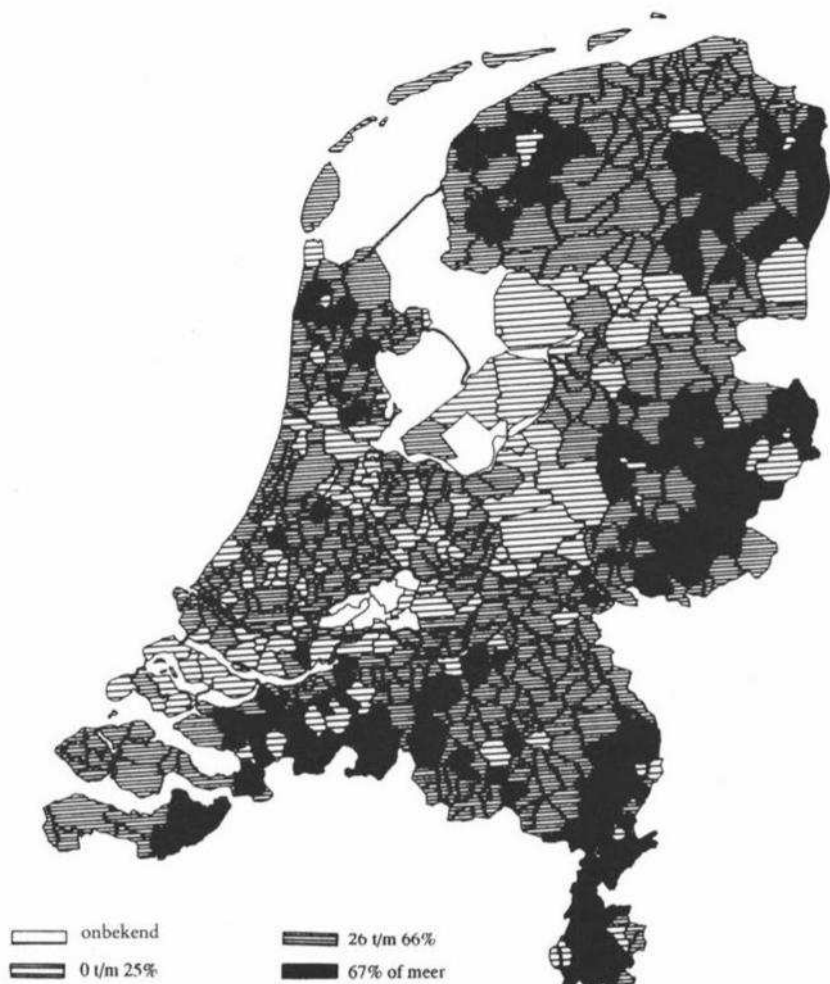

Kaart 1: Landelijke dagbladen dekkingspercentages

Regionale dagbladen

Eerder bleek dat regionale dagbladen in verreweg de meeste Nederlandse gemeenten voorkomen. De mate van aanwezigheid echter, uitgedrukt in termen van hoogte van dekkingspercentages, is niet egaal over Nederland verspreid. Zoals kaart 2 laat zien, heeft dit type blad vooral hoge dekkingspercentages in de grensstreken met Duitsland en België, alsook in Friesland. Vooral Limburg scoort hoog. Kortom, regionale dagbladen zijn precies in die gebieden sterk vertegenwoordigd waar landelijke kranten zwak zijn, en omgekeerd. Er is dus sprake van een zekere complementariteit in de spreiding.

Kaart 2: Regionale dagbladen dekkingspercentages

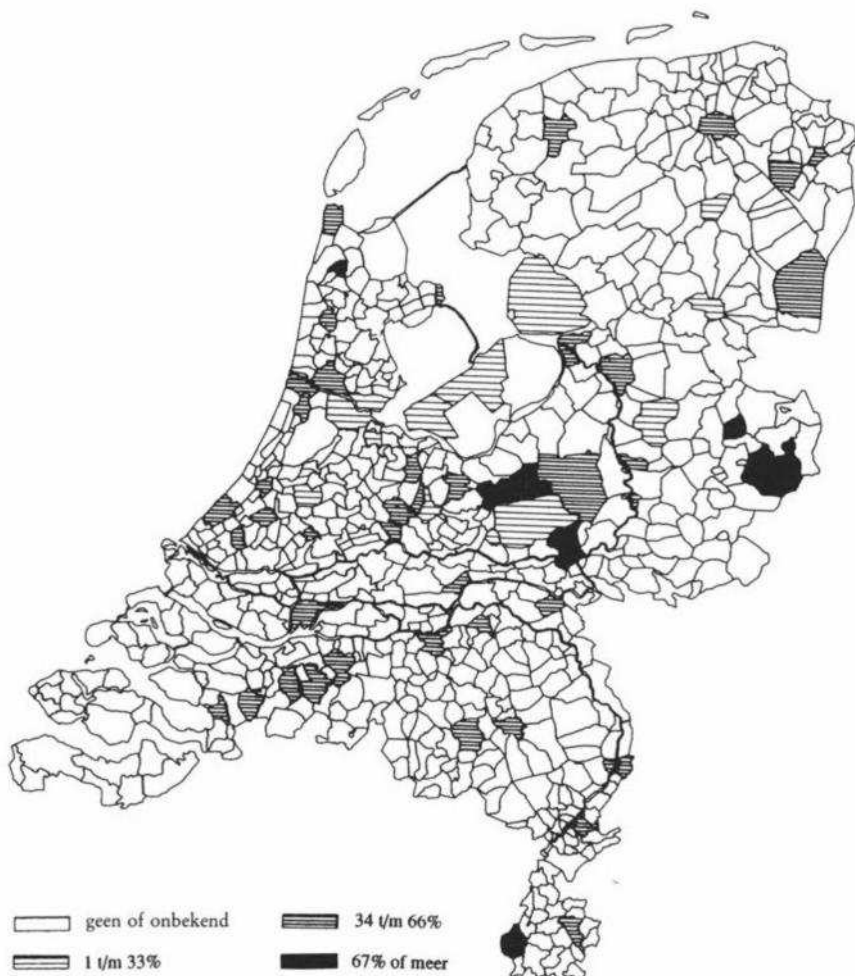
ding van beide typen dagbladen. Genoemde complementariteit komt ook tot uitdrukking in de statistische samenhang tussen de dekking van landelijke- en regionale dagbladen. De correlatie tussen de dekkingspercentages van beide typen bladen bedraagt $r = -.56$, een sterke negatieve correlatie derhalve. Dit getal betekent, dat daar waar landelijke dagbladen een hoog dekkingspercentage hebben, de regionale dagbladen tenderen naar een lage dekking, en omgekeerd.

Er zijn enkele grote gemeenten, die blijkens kaart 2 het genoemde beeld

lijken te verstoren zoals Maastricht, Eindhoven, Helmond, Bergen op Zoom, Enschede, Hengelo (O), Groningen en Leeuwarden. Dit zijn echter gemeenten waar een regionaal dagblad met een lokale editie verschijnt. Zoals bekend zijn dagbladen van dit type als lokaal dagblad aangemerkt. (Zie ook kaart 3).

Lokale dagbladen

Bekijkt men kaart 3 met de verdeling van lokale dagbladen, dan lijken de gemeenten met dit soort krant at random over Nederland te zijn verdeeld.

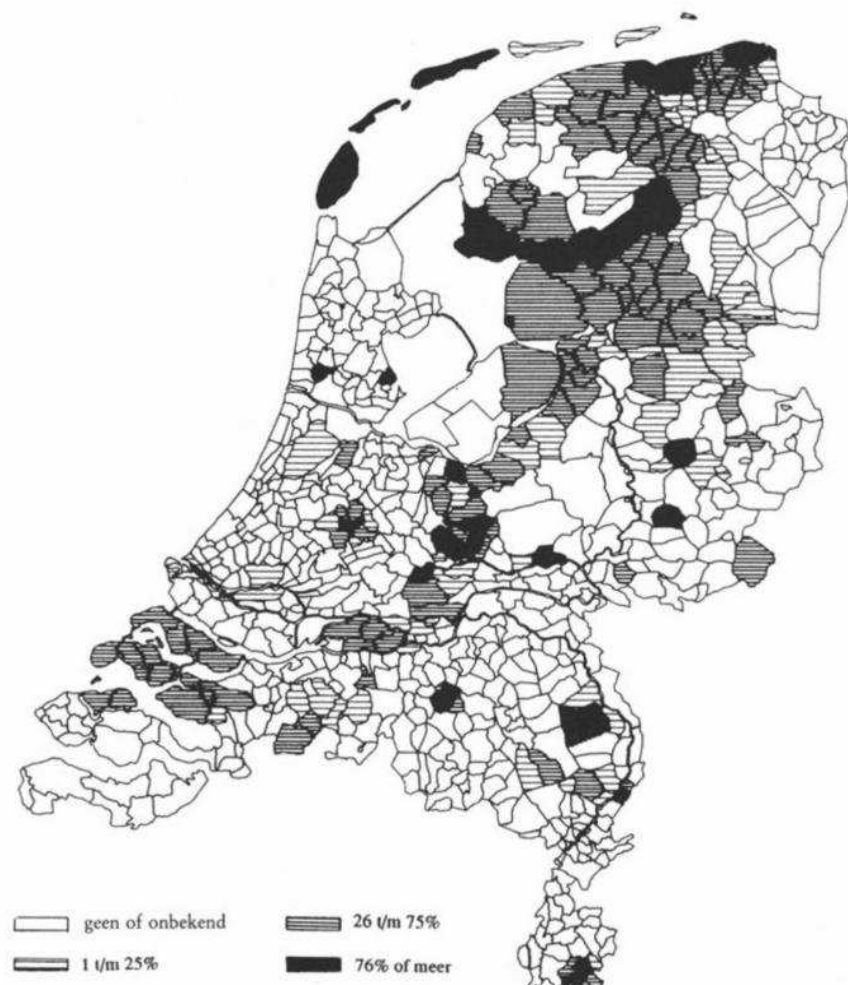

Kaart 3: Lokale dagbladen dekkingpercentages

Brengt men echter kaart 3 in verband met kaart 2, dan blijkt dat verspreiding van regionale- en lokale dagbladen elkaar vrij nauwkeurig aanvullen. Men kan dan ook zeggen, dat de verspreiding van lokale en regionale dagbladen tesamen complementair is aan die van landelijke dagbladen.

Nieuwsbladen

Georganiseerde nieuwsbladen – de som van de regionale en de lokale nieuwsbladen – komen in 189 Nederlandse gemeenten voor. Zoals kaart 4 toont, komen nieuwsbladen relatief veel voor in het noord-oosten van Ne-

Kaart 4: Nieuwsbladen (georganiseerd) dekkingspercentages

derland. Vooral in het grensgebied van Drente, Overijssel en Friesland, alsook in het noordelijk deel van Groningen hebben nieuwsbladen een hoge dekking. Ook op de Waddeneilanden zijn nieuwsbladen sterk vertegenwoordigd. Gebieden waar deze categorie persmedia relatief weinig wordt verspreid, zijn de grensstreken met Duitsland en België, alsook Noord- en Zuidholland en de Veluwe. Uit een en ander blijkt een zekere complementariteit van nieuwsbladen aan de ene kant en lokale- en regionale dagbladen aan de andere kant.

Som dagbladen

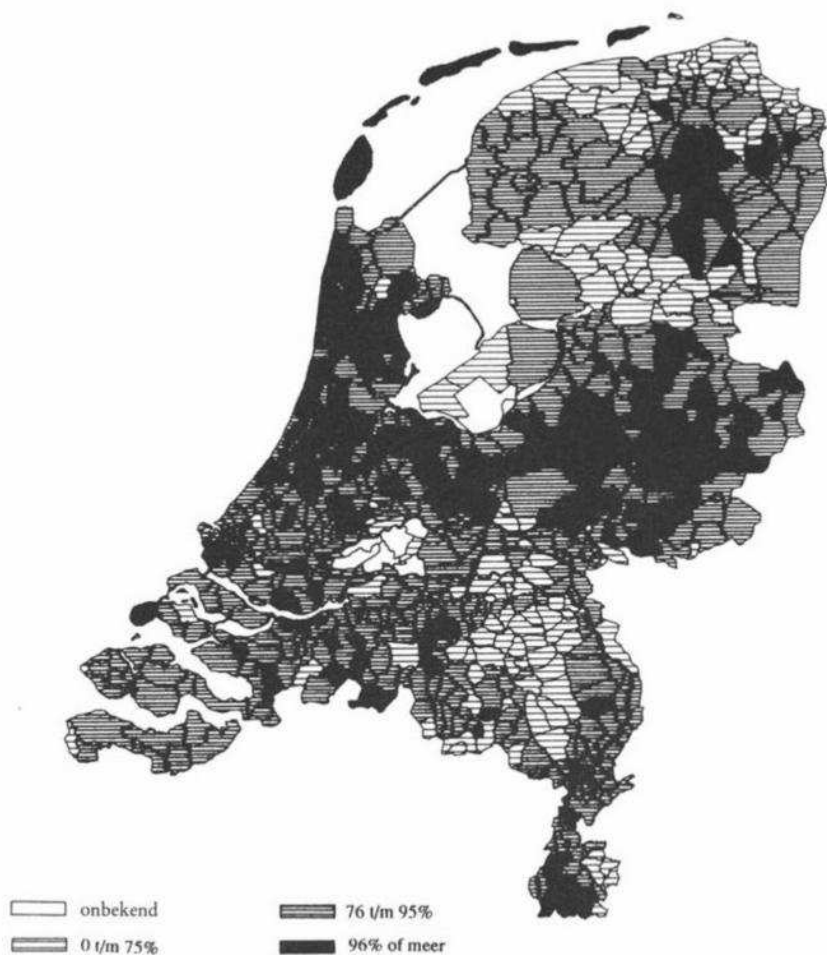
Uit de in het voorgaande besproken resultaten van tabel 2 bleek, dat de gesommeerde dekking op dagbladen zich niet als een constante gedraagt. Per gemeente verschilt het relatieve aantal dagbladabonnees sterk. Uit kaart 5 kan worden afgeleid hoe deze variabele 'som dagbladen' is gespreid.

Lage dekkingspercentages van minder dan 76% scoren gemeenten die vrijwel steeds opvallend in groepen bij elkaar liggen. Kennelijk is het niet alleen zo dat gemeenten sterk van elkaar verschillen in hun persmediacultuur waar het dagbladen betreft, maar ook dat plaatsen met een ongeveer gelijke mediacultuur bij elkaar clusteren. Globaal bevinden groepen gemeenten met een zwakke verspreiding van dagbladen zich in het noordelijk deel van Friesland en Groningen, het grensgebied van Overijssel, Drente en Friesland en in een groot deel van het oosten van Noord-Brabant met een aansluitend deel van Noord-Limburg.

Som abonnementsbladen

Als laatste volgt de beschrijving van de som van de dekkingspercentages op alle persmedia, voor zover die op abonneebasis worden verspreid. Kaart 5 met de verspreiding van dagbladen blijkt fors te veranderen als ook nieuwsbladabonnees worden meegeteld, zoals op kaart 6 is gebeurd. De horizontale strook door midden Nederland als gebied met hoge dekkingspercentages blijft bestaan, maar andere gebieden scoren nu ook hoog. Met name zijn dat de grensstreek van Friesland, Drente en Overijssel, delen van Groningen en Noord-Holland en de zuidpunt van Limburg. Genoemde gebieden zijn streken waar nieuwsbladen relatief sterk zijn vertegenwoordigd. Dit kan een aanwijzing zijn dat een nieuwsbladabonnement wordt genomen naast een dagblad, niet in plaats van; een bevestiging van de conclusie die ook werd getrokken bij de bespreking van tabel 2.

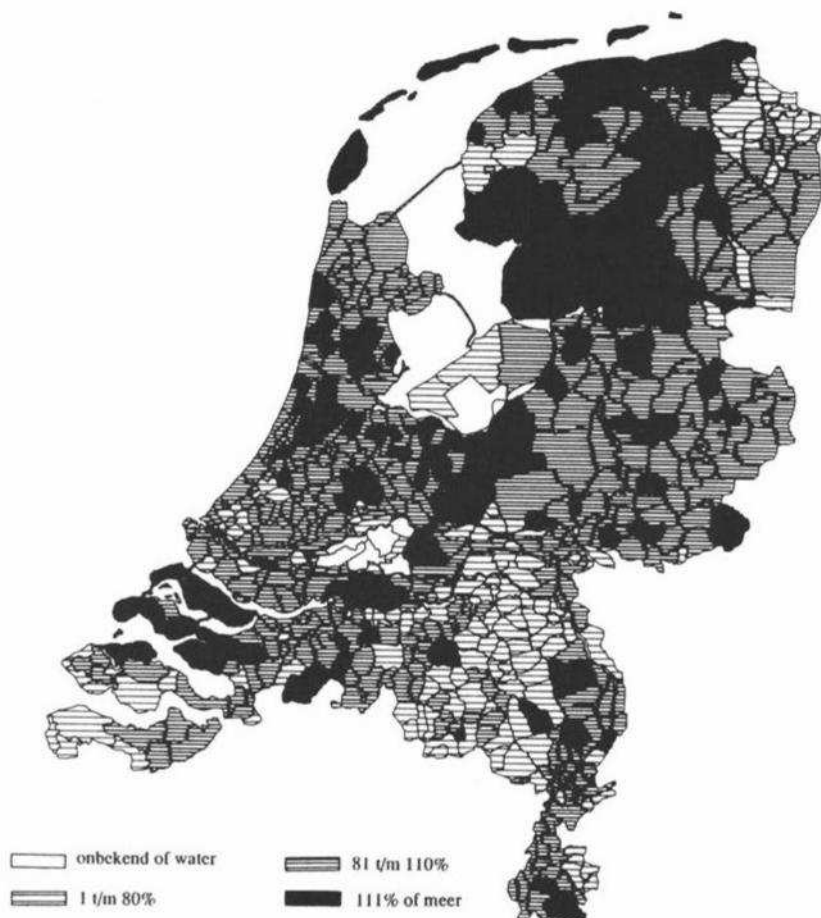
Streken met relatief weinig abonnees op persmedia zijn te vinden in noordoost Groningen, het zuid-westelijk deel van Zeeland, maar vooral in de oostelijke helft van Noord-Brabant met de aangrenzende streken in Gelderland en Limburg.

Kaart 5: Som dagbladen dekkingspercentages

Slot

Media-onderzoek op basis van geaggregeerde gegevens is tot op heden een achtergebleven gebied. Toch zijn er meerdere, met name Amerikaanse en Duitse theoretici die relaties leggen tussen de verspreiding van verschillende typen media onderling, of tussen het gebruik van media enerzijds en karakteristieken van lokale leefgemeenschappen anderzijds. (Zie: Olien, Donohue en Tichenor, 1978; Stamm, 1985; Stephens, 1978; Stevenson, 1979; Stone, 1977; Stuiber, 1980). Relevante sociale- zowel als mediavariabelen

Kaart 6: Som abonneebladen dekkingspercentages

die een verklaring kunnen geven voor de verspreiding van persmedia, liggen voor een groot deel op geaggregeerd niveau. Voorbeelden zijn infrastructuurele voorzieningen, mate van gemeenschapsleven, sociale netwerken en het aanbod van diverse typen media. Ook sociaal-economische variabelen kunnen een belangrijke rol spelen, zoals werkloosheidscijfers, gemiddelde woonduur in een gemeente en de financiële positie van een gemeente.

Dergelijke fenomenen wijzen op het belang van multilevel onderzoek waarin geaggregeerde variabelen, tesamen met gegevens op individueel niveau, worden gehanteerd ter verklaring van zowel het ontstaan en de vormgeving van lokale medialandschappen, als van het mediagebruik door individuen. Analyses van het geaggregeerde type zoals hier ondernomen, kunnen rele-

vante hypothesen opleveren voor een vruchtbare inrichting van multilevel onderzoek in voornoemde zin.

NOOT

1 De kaarten zijn tot stand gebracht met assistentie van het Universitair Rekencentrum (URC) te Nijmegen. De gebruikte computerprogrammatuur is het SAS/graph pakket.

Literatuur

- Alsem J., (red.) *De aanbodstructuur van de periodiek verschijnende pers in Nederland*, WRR-rapport M9, Den Haag, 1982.
- Anoniem, kranten in de regio, oplagenummer, *de Journalist*, 1981.
- Cebuco, *Dagbladen oplagespecificatie september 1987*, Amsterdam, 1987.
- GEA-rapport, *Bedrijfsvergelijking Nederlandse Nieuwsblad Pers*, Amsterdam, GEA, 1986.
- Hollander, E.H., *Lokale communicatie en lokale openbaarheid*, dissertatie, Nijmegen, 1988.
- Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit*, Nijghperiodieken, Schiedam, 1987.
- NNP, *Dokumentatie NNP-bladen 1987*, de Nederlandse Nieuwsbladpers, 's Gravenhage, 1987.
- Olien, C. N., Donohue, G. A. en P. J. Tichenor, Community structure and media use, *Journalism Quarterly*, 55, 1978, pp. 445-455.
- Riepel, W., *Das Nachrichtenwesen des Altertums, mit besonderer Rücksicht Auf die Römer*, Leipzig, 1930.
- Stamm, K. R., *Newspaper use and community ties: toward a dynamic theory*, Ablex, New Jersey, 1985.
- Stephens, L. F., The influence of community attachment on newspaper reading habits, *ANPA News Research Report*, 17, 1978, pp. 1-6.
- Stevenson, R. L., Newspaper Readership and Community-ties, *ANPA News research Report*, 18, 1979.
- Stone, G. C., Community commitment: a predictive theory of daily newspaper circulation, *Journalism Quarterly*, 54, 1977, pp. 509-514.
- Stuiber, Der Lezer in der Provinz, In: Langebucher, W., *Lokalkommunikation, Analyse, Beispiele, Alternatieve*, München, 1980.
- Verschuren, P. en R. Memelink, *Media-atlas van Nederland*, Nijmegen, 1988.
- Zuilen, A. J. van, *The life-circle of magazines*, Amsterdam, 1977.

ABSTRACT, Verschuren, P. & R. Memelink, The distribution of print media over dutch communities, *Masscommunicatie*, 4, 1988, page 285-301.

Integrated databases of distinct types of print media do not exist in the Netherlands up to now. This article aims a quantitative description of the distribution and conjuncture of types of printed media over dutch communities. The results are interpreted with regard to the theory of masscommunication.

JAC VENNIX, FRED WESTER & HENK DE WIT

Hybride technieken voor de analyse van complexe beleidsproblemen

In dit artikel staan twee zaken centraal. In de eerste plaats wordt betoogd dat bij beleidsgericht onderzoek ten behoeve van de analyse van complexe (of slecht gestructureerde) beleidsproblemen gebruik dient te worden gemaakt van een combinatie van verschillende onderzoeksmethoden en -technieken. Er kan bij dit soort problemen niet worden volstaan met de toepassing van één standaardtechniek om het probleem te analyseren. In de tweede plaats wordt een concreet voorbeeld gegeven hoe in de praktijk van het onderzoek zo'n gecombineerde verzameling van methoden en technieken (hybride technieken) er uit ziet.

Het artikel van Kromrey (Massacommunicatie 3, 1988) maakt duidelijk dat actiebegeleidend en acceptatie-onderzoek onderzoeksvormen zijn die moeilijk vooraf volledig te plannen zijn. Kromrey geeft aan dat in het algemeen het standaard onderzoeksmodel, zoals dat voor het survey-onderzoek ontwikkeld is, moeilijk toepasbaar is in situaties waarin het voorwerp van onderzoek complex is, weinig uitgekristalliseerd en er weinig over bekend is. Zijn aanbeveling luidt dan ook om in dit soort situaties het criterium van de verscheidenheid te gebruiken. Dit heeft betrekking op verschillende onderdelen van het onderzoek: de dataverzamelmethode, de data en databronnen, de leidende hypothesen in het onderzoek, de participanten en de evaluatie- en analysebenaderingen. Het artikel besluit met deze conclusie, waarmee wij het overigens geheel eens zijn, maar geeft weinig of geen concrete voorbeelden hoe dit in de onderzoekspraktijk vorm zou kunnen worden gegeven. In dit artikel zullen we juist op dit aspect wat uitgebreider ingaan. We zullen ons daarbij richten op een vorm van beleidsondersteunend onderzoek ten behoeve van analyse en structurering van complexe beleidsproblemen. Bij dit type onderzoek doen zich vergelijkbare problemen voor als die door Kromrey geschetst worden. Ook hier is door een aantal auteurs, zoals we zullen laten zien, onder andere gepleit voor de toepassing van een veelvoud van technieken om deze complexe problemen te onderzoeken.

De opbouw van dit artikel is als volgt. In de eerste paragraaf gaan we kort in op de begrippen beleid en beleidscyclus. Daarna duiden we kort aan waardoor complexe beleidsproblemen gekenmerkt worden. Vervolgens zullen we aangeven aan welke eisen de methoden en technieken waarmee dit soort problemen worden onderzocht, dienen te voldoen. Tot slot schetsen we in het kort een gangbare onderzoeksprocedure waarmee deze problemen geanalyseerd worden.

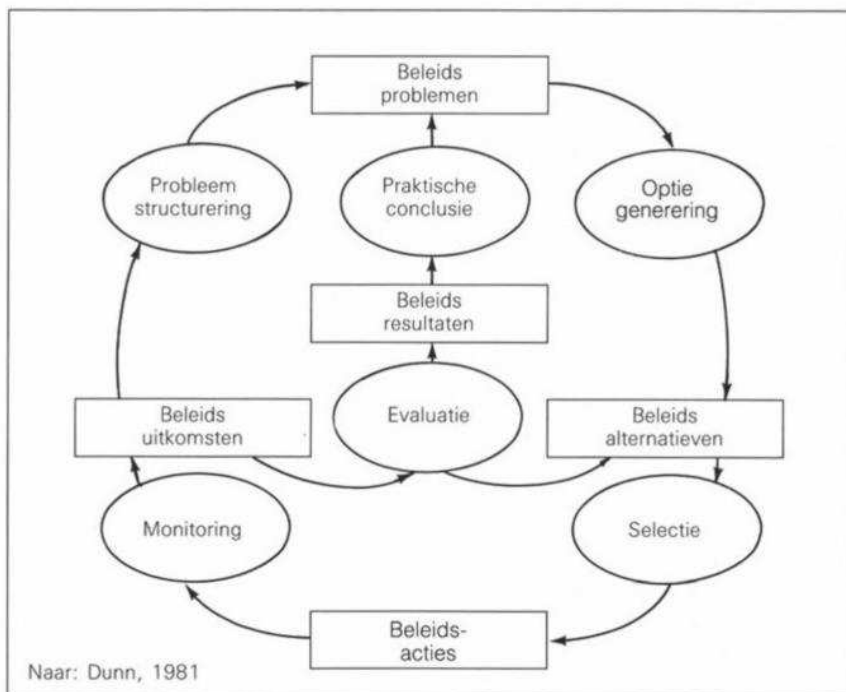
Beleid en beleidscyclus

Er zijn vele definities van het begrip beleid in omloop. Voor ons doel kiezen we de definitie van Hoogerwerf die beleid definieert als: "het bereiken van bepaalde doeleinden met bepaalde middelen in een bepaalde tijdsvolgorde" (Hoogerwerf, 1978: 25). De doeleinden van het beleid zijn in het algemeen gericht op het opheffen van een als problematisch gedefinieerde situatie of ontwikkeling. Definitie van een problematische situatie als beleidsprobleem veronderstelt een beleidsactor, een persoon of organisatie die het probleem tot object van beleidsmatig handelen verklaart. Zo'n beleidsactor gaat dan uit van een 'maakbaarheidsassumptie', met andere woorden van de veronderstelling dat er iets aan de problematische situatie gedaan kan worden (vgl. Nelissen, Geurts, De Wit, 1986: 23). Een problematische situatie (of ontwikkeling) is te definiëren als een door de beleidsactor gepercipieerde discrepantie tussen een feitelijke en een gewenste situatie c.q. ontwikkeling. Met andere woorden, elke problematische situatie bevat een, wat wel genoemd wordt, normatieve component. Deze normatieve component (definitie van de gewenste situatie of ontwikkeling) kan uiteraard meer of minder expliciet geformuleerd zijn. In het algemeen vormt zo'n problematische situatie aanleiding voor het ontwikkelen van beleid.

Beleid bestaat uit een aantal fasen. In de beleidsliteratuur wordt in het algemeen een onderscheid gemaakt in beleidsvoorbereiding, beleidsuitvoering en beleidsevaluatie. Beleidsvoering is meestal géén eenmalige zaak maar een voortdurend proces, waarin de evaluatie van het beleid (meer of minder expliciet) weer het uitgangspunt vormt voor veranderingen in het gevoerde beleid. In dit verband spreekt de beleidsanalist Dunn (1981) van een beleidscyclus. In figuur 1 is deze beleidscyclus schematisch weergegeven.

In de figuur zijn rechthoeken en ovals te zien. De rechthoeken kunnen worden beschouwd als weergave van, wat Dunn noemt, beleidsrelevante informatie; bijvoorbeeld informatie over wat het beleidsprobleem is, welke potentiële beleidsalternatieven er zijn, etc. Deze verschillende soorten informatie corresponderen met de fasen waarin het beleidsproces zich bevindt. De ovals bevatten processen waarin methoden en technieken van onderzoek gebruikt worden om beleidsrelevante informatie uit de ene fase te transformeren in informatie voor een andere. Zo wordt informatie over potentiële beleidsalternatieven geproduceerd met behulp van methoden en technieken van optiegenerering, bijvoorbeeld door middel van het opstellen van zogenaamde scenario-studies. Methoden en technieken van probleemstructurering worden gebruikt om informatie over beleidsuitkomsten (uiteraard slechts wanneer er vooraf beleid gevoerd is) te transformeren naar informatie over het beleidsprobleem. Dit laatste mag op het eerste gezicht wat vreemd aandoen. Zoals we verderop echter nog zullen laten zien, worden

Figuur 1: De beleidscyclus

complexe beleidsproblemen vaak pas *tijdens* en *door* het proces van beleidsvoering duidelijker (Mason en Mitroff, 1981; Ringeling, 1985). Door beleidsvoering, en meestal doordat het beleid niet de gewenste effecten sorteert, wordt langzamerhand meer inzicht in het probleem verkregen. Met andere woorden het beleidsproces zelf is dan een leerproces waarin het beleidsprobleem regelmatig herdefinieerd wordt. Daarom spreekt Dunn ook over de beleidscyclus. Overigens is het natuurlijk niet zo dat in de praktijk van alledag beleidsprocessen zich zo keurig volgens het boekje voltrekken. Vaak lopen fasen door elkaar, worden ze in andere volgorde doorlopen, of zelfs helemaal niet doorlopen. In veel beleidsprocessen echter zijn meerdere van deze fasen duidelijk terug te vinden.

In het vervolg van dit artikel gaat het met name om die methoden en technieken welke gebruikt worden bij het verzamelen van informatie over en de structurering van complexe beleidsproblemen. Gebruik van deze methoden en technieken dient er toe te leiden dat een zo helder en zo goed mogelijke definitie van het beleidsprobleem wordt verkregen.

Het beleidsprobleem als probleem

Een beleidsprobleem is te definiëren als een ongewenste toestand of ontwikkeling welke de beleidsactor als maakbaar en veranderbaar interpreteert. In de beleidswetenschappelijke literatuur wordt vaak een onderscheid gemaakt in soorten beleidsproblemen, waarbij deze worden gekenmerkt naar hun mate van complexiteit, dat wil zeggen de mate waarin het probleem een samenhangend stelsel van deelproblemen vormt. Er wordt dan gesproken van goed en slecht gestructureerde (complexe) problemen. Slecht gestructureerde problemen treft men in de literatuur ook onder andere namen aan: "wicked policy problems" (Mason en Mitroff, 1981), "squishy policy problems" (Strauch, 1975), "systems of problems" (Dunn, 1981) en "problem messes" (Ackoff, 1974; Dunn 1981).

Verscheidene van de bovengenoemde auteurs hebben kenmerken beschreven van goed en slecht gestructureerde beleidsproblemen. We zullen hieronder alleen een aantal kenmerken van slecht gestructureerde problemen beschrijven, omdat dit de soort problemen zijn, waarvoor in de onderzoekspraktijk Kromrey's criterium van verscheidenheid geldt.

In de eerste plaats zijn bij slecht gestructureerde problemen in het algemeen veel (verschillende soorten) beleidsmakers betrokken. Dit leidt er vaak toe dat er weinig consensus is over na te streven beleidsdoelinden.

In de tweede plaats is bij dit soort problemen het aantal beleidsopties vaak zeer groot. Er is met andere woorden keuze uit een veelheid van aanpakken. De effecten van de verschillende opties zijn echter moeilijk in te schatten, wat de keuze voor een bepaald beleidsprogramma aanzienlijk bemoeilijkt. In de derde plaats zijn complexe beleidsproblemen vaak interdependent, dat wil zeggen dat ze samenhangen met andere beleidsproblemen. (Vandaar ook de benamingen: "problem messes" en "systems of problems".) Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan problemen als werkloosheid, economische groei, milieuvervuiling, verkeer en vervoer, die alle op de een of andere wijze met elkaar samenhangen.

In de vierde plaats zijn slecht gestructureerde beleidsproblemen gecompliceerd. Hiermee wordt bedoeld op het feit dat problemen feedbackprocessen bevatten, die een probleem verder kunnen versterken (positieve feedback) of teniet kunnen doen (negatieve feedback). Een voorbeeld van de eerste is de gevreesde loon-prijs spiraal.

In de vijfde plaats zijn dit soort problemen ambigu. Beleidsproblemen zijn altijd subjectief, dat wil zeggen dat ze pas bestaan zodra ze als zodanig door een actor gedefinieerd worden. Omdat er bij slecht gestructureerde beleidsproblemen veelal meerdere actores betrokken zijn, bestaan er meestal ook meerdere probleemdefinities. Het is vaak niet meteen duidelijk in hoeverre

deze probleemdefinities tegenstrijdig zijn. Mason en Mitroff (1981) wijzen erop dat probleemdefinities die op het eerste gezicht tegenstrijdig lijken dat bij nadere analyse vaak niet zijn.

Het laatste kenmerk van slecht gestructureerde beleidsproblemen is hun veranderlijkheid. Deze veranderlijkheid is enerzijds een gevolg van wijziging van de feitelijke omstandigheden en anderzijds van wijzigingen in de waarden en opvattingen van actores. Beide soorten wijzigingen zijn moeilijk te voorzien, wat de inschatting van het verloop van complexe beleidsproblemen moeilijk maakt en dus ook de keuze voor bepaalde beleidsplannen.

Consequenties voor de gehanteerde methoden

Verscheidene van de bovengenoemde auteurs suggereren dat het aantal slecht gestructureerde problemen eerder toe- dan afneemt. Zij stellen dat in dit soort situaties niet kan worden volstaan met de traditionele methoden van onderzoek. Dit geldt zowel voor de wijze waarop het onderzoek traditioneel verricht wordt (meestal door een of meerdere onderzoekers in relatieve isolatie van de beleidsmakers), als voor de gehanteerde methoden van onderzoek. Vandaar dat deze auteurs, op basis van de kenmerken van slecht gestructureerde problemen, een aantal 'eisen' hebben geformuleerd waaraan methoden van onderzoek in dit soort situaties dienen te voldoen.

In de eerste plaats dient het onderzoek naar dit soort problemen vooral gericht te zijn op het verhelderen van het probleem, eerder dan op de onmiddellijke oplossing daarvan. Te snel zoeken naar een oplossing roept het gevaar op van de zogenaamde "error of the third kind" (Mason en Mitroff, 1981), dat wil zeggen wel een oplossing, maar voor het verkeerde probleem. Er dient dus meer ruimte te zijn voor probleemstructurering en probleemdefinitie. Gehanteerde methoden en technieken van onderzoek moeten dit mogelijk maken.

Daarnaast dienen methoden en technieken ook een brede participatie van bij het probleem betrokkenen mogelijk te maken. In de eerste plaats omdat, zoals we in de voorafgaande paragraaf hebben gesteld, er vaak meerdere manieren zijn om het probleem te definiëren, afhankelijk van de situatie waarin een actor zich bevindt. In de tweede plaats omdat het onderzoek naar dit soort problemen vaak het karakter heeft van een leerproces, waarin na extensieve discussies, analyse, definiëring en herdefiniëring, het probleem pas goed duidelijk wordt (Vennix, 1989). Participatie van betrokkenen geeft hen de mogelijkheid om aan dit leer- en denkproces deel te nemen en hun inzicht in het probleem op deze wijze te vergroten. In dit verband stellen Mason en Mitroff (1981) dat de gehanteerde methoden "managerial mind supporting" dienen te zijn; dat wil zeggen dat ze vooral het *denkpro-*

ces van beleidsmakers dienen te ondersteunen. De wens van grotere participatie van betrokken beleidsmakers bij het onderzoek is ook terug te vinden in de resultaten van het zogeheten "utilization of knowledge" onderzoek (zie bv. Hutjes en Cuisinier, 1983). Dit is een onderzoeksrichting die zich bezighoudt met vragen omtrent de 'impact'-resultaten van wetenschappelijk onderzoek in beleidsprocessen. Vanuit deze 'school' wordt de nadruk op participatie vooral gelegd om vervreemding van het beleidsonderzoek van het beleidsvraagstuk, hetgeen mogelijk leidt tot het niet gebruiken van de resultaten van het onderzoek, te voorkomen.

Naast participatief dienen de gehanteerde methoden gedifferentieerd te zijn. Dit geldt zowel voor de informatiebronnen die gebruikt worden als voor de gehanteerde methoden. Nutt (1983) hanteert in dit verband de term hybride technieken en Thissen (1983) spreekt van een eclectische combinatie van methoden en technieken.

Tegelijkertijd echter dienen de gehanteerde methoden integratief te zijn. Het raadplegen van meerdere informatiebronnen en het participatieve karakter van het onderzoek leiden al snel tot een aanzienlijke hoeveelheid verschillende soorten van informatie over het beleidsprobleem. Op de een of andere wijze dient er in die grote hoeveelheid informatie structuur en samenhang te worden aangebracht.

De vraag die vervolgens rijst is hoe de bovengenoemde eisen, waaraan onderzoeksmethoden dienen te voldoen, gerealiseerd kunnen worden. In de literatuur zijn verschillende benaderingen te vinden die hierop gericht zijn (Mason en Mitroff, 1981; Enk en Hart, 1985; Hart et al., 1985; Thissen, 1983). In de volgende paragraaf beschrijven we in het kort een door ons ontwikkelde onderzoeksprocedure voor het analyseren van complexe beleidsproblemen.

Een onderzoeksprocedure met betrekking tot complexe beleidsproblemen

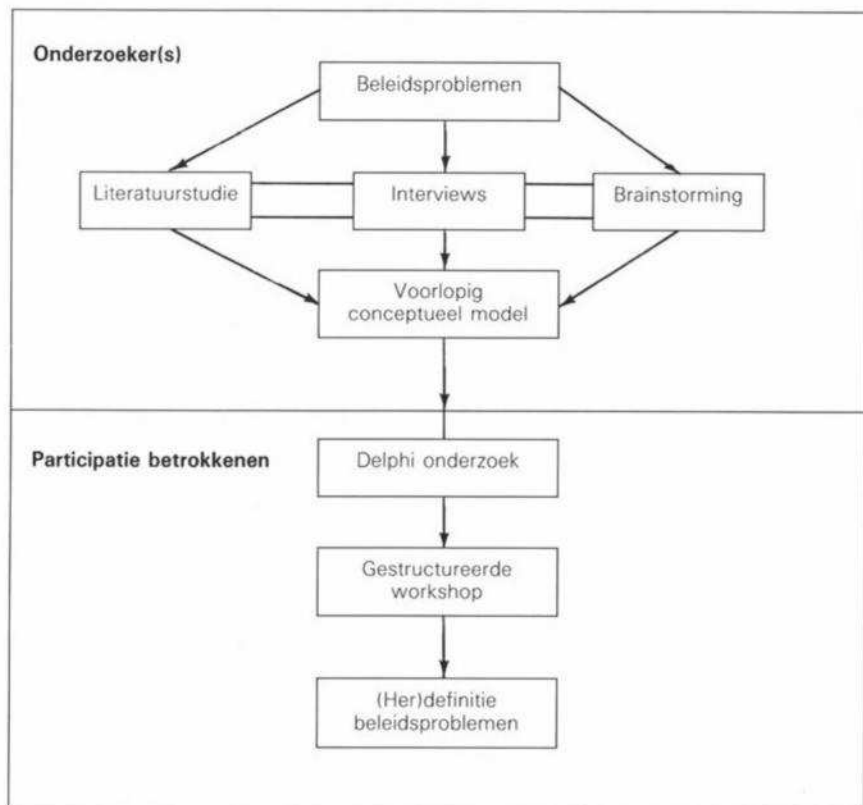
Onze benadering bij het onderzoek van complexe beleidsproblemen maakt gebruik van een aantal methoden en technieken. De centrale methode is systeemanalyse en conceptuele modelconstructie. Bedoeling hiervan is enerzijds het probleem te verhelderen in relatie tot een groter geheel, waarvan het deel uitmaakt, anderzijds dit geheel in een conceptueel model af te beelden. Met behulp van modelconstructie kan namelijk een grote hoeveelheid informatie overzichtelijk worden weergegeven. Dit is zeer behulpzaam bij het structureren van het probleem en het integreren van alle relevante informatie met betrekking tot het probleem.

Uit ervaringen met modelbouw (met name modelbouw ten behoeve van computersimulatie) in het verleden is gebleken dat participatie van de toe-

komstige gebruiker van het model in het modelbouwproces noodzakelijk is (Vennix, 1989). Modelbouw is een proces met een iteratief karakter, waarin de verschillende fasen van het proces (probleemdefinitie, conceptualiseren, formaliseren etc.) herhaalde malen doorlopen worden totdat een voor het probleem bevredigend model ontstaat. Het iteratieve karakter van het proces duidt er op dat dit proces een sterk leeraccent bezit (Vennix, 1989). Vandaar dat gestreefd wordt naar participatieve vormen van systeemanalyse en modelbouw.

Zo'n participatief modelbouwproces is echter tamelijk tijdrovend. Beleidsmakers hebben daarvoor niet altijd voldoende tijd beschikbaar. Vandaar dat we gezocht hebben naar een opzet waarbij de hoeveelheid te investeren tijd beperkt is, terwijl toch het participatieve karakter behouden blijft. Dit wordt bereikt doordat het onderzoek start met het construeren van een

Figuur 2: Fasen in het onderzoeksproces van complexe beleidsproblemen

voorlopig conceptueel model door de onderzoeker(s) zelf, wat vervolgens op gestructureerde wijze ter kritiek aan betrokkenen uit het beleidsveld wordt voorgelegd. Dit gebeurt in een aantal stappen waarin na elke stap op basis van de verkregen informatie van de participanten het voorlopige model aangepast wordt. Het onderzoeksproces is schematisch weergegeven in figuur 2.

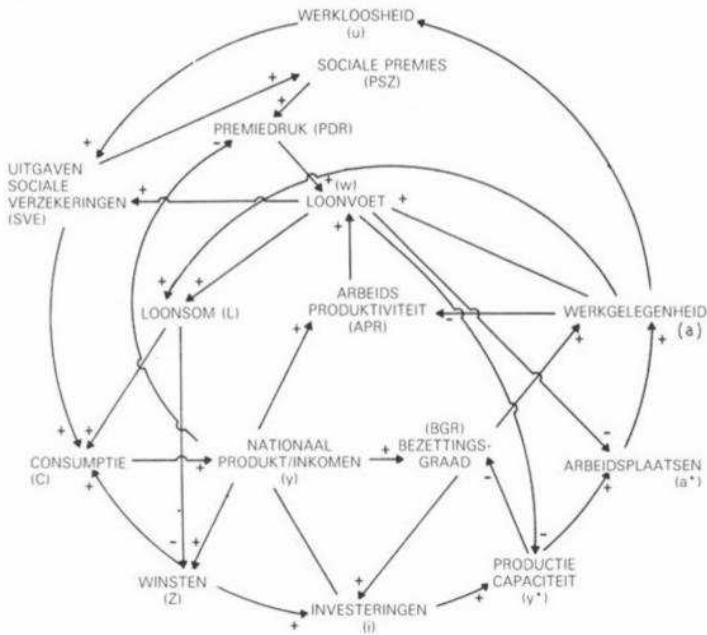
Zoals uit de bovenstaande figuur te zien is, bestaat het onderzoeksproces uit een aantal stappen waarbij de hoofdrol in de eerste fase gespeeld wordt door de onderzoeker(s) en in de latere fasen participatie van betrokkenen plaatsvindt. Startend vanuit een (voorlopige) probleemdefinitie wordt allereerst getracht te komen tot een probleemverbreding c.q. een systeemanalyse van het probleem. Hierbij gaat het er vooral om alle belangrijke elementen en factoren van het betreffende probleemveld te inventariseren ter voorkoming van de "error of the third kind" (Geurts en De Wit, 1986; Thissen, 1983). Dit geschiedt door gebruik te maken van een drietal methoden van dataverzameling en -generering. In de eerste plaats wordt een literatuurstudie gedaan. In de tweede plaats worden interviews gehouden met een aantal sleutelpersonen. Dit kunnen beleidsmakers, wetenschappelijk- en beleidsonderzoekers, personen uit relevante belangengroeperingen zijn. In de derde plaats wordt gebruik gemaakt van brainstormingstechnieken om zoveel mogelijk potentieel relevante elementen en factoren op het spoor te komen. De verschillende methoden worden zowel in onderlinge wisselwerking als ter onderlinge aanvulling gebruikt. Van de op deze wijze gegenereerde elementen en factoren van het probleemveld wordt vervolgens de structuur nagegaan, dat wil zeggen vastgesteld wordt hoe de elementen en factoren onderling samenhangen. Het resultaat wordt vastgelegd in een voorlopig conceptueel model. Zo'n model heeft bijvoorbeeld de vorm van een diagram, waarin de samenhangen tussen concepten met pijlen wordt weergegeven. Een voorbeeld van zo'n model uit de sfeer van de sociale zekerheid en economie is te zien in figuur 3.

De constructie van een dergelijk model is een proces van ordening en herordening van de verkregen informatie, waarbij de onderlinge samenhangen tussen onderdelen en factoren zo goed mogelijk worden weergegeven.

Dit voorlopige model vormt het uitgangspunt voor een Delphi en een gestructureerde workshop waarin dit model ter discussie wordt gesteld met als doel samen met betrokkenen te komen tot de vaststelling van een definitief conceptueel model.

Delphi is een onderzoekstechniek: "... to elicit expert opinion through the use of successive questionnaires administered to individual panelists, who are selected on the basis of their perceived expert knowledge or opinion" (Lauffer, 1982). Met andere woorden, een panel 'experts' met betrekking tot

Figuur 3: Voorbeeld van een conceptueel model

een bepaald beleidsprobleem wordt benaderd met een schriftelijke onderzochtingsprocedure in enkele ronden waarbij in elke volgende ronde de resultaten uit de vorige ronde worden teruggemeld aan het panel. Bij de samenstelling van het panel of de selectie van deskundigen wordt vaak gebruikt gemaakt van een combinatie van de zgn. "positionele en reputatiemethode": deskundigen worden geïdentificeerd op grond van - voor het beleidsprobleem - belangrijke officiële posities, die zij bekleeden, en/of op grond van hun reputatie (d.w.z. zij worden bijvoorbeeld door anderen als deskundige genoemd). Zoals hierboven aangegeven, vormt het voorlopige conceptuele model het uitgangspunt van Delphi. De vragen van de Delphi hebben betrekking op dit conceptuele model, m.n. op de hierin opgenomen elementen en factoren en hun onderlinge relaties. De functie van de Delphi-rondes is voorbereiding van de workshop door middel van focusing op die onderdelen van het model waarover tussen de deelnemers aan de Delphi weinig of geen overeenstemming bestaat. Hierdoor kan de workshop qua inhoud meer gericht en qua activiteiten en tijdsbeslag meer beperkt worden ingericht. In de eerste Delphi ronde wordt nagegaan of de elementen en factoren van het voorlopige model juist, volledig en relevant zijn. Het model wordt indien nodig aangepast. In de tweede ronde worden de samen-

hangen tussen de elementen en de factoren aan de orde gesteld qua juistheid, volledigheid en relevantie, waarna het model indien nodig opnieuw wordt herzien.

Onderdelen waarover in de eerste en/of tweede Delphi-ronde duidelijk meningsverschil bestaat, worden in een gestructureerde workshop aan de orde gesteld. Algemeen gesteld is de workshopbenadering gebaseerd op de gedachte dat interactie tussen personen, met een verschillende kijk op het probleem, meer creatieve en integratieve oplossingen kan opleveren, dan communicatie met deze personen afzonderlijk (Enk en Hart, 1985). De workshop is dan ook in wezen een proces, waarin personen die verschillende perspectieven op de probleemsituatie vertegenwoordigen, worden samengebracht om op een interactieve wijze te komen tot een gezamenlijk antwoord op de centrale vragen, waarop de workshop gericht is. Zoals boven aangegeven hebben de vragen van de workshop in ons geval betrekking op die onderdelen van het conceptuele model waarover blijkens de Delphi de meningen uiteenlopen. Het doel van deze workshop is om via een gestructureerde discussie tussen deskundigen, die deze uiteenlopende meningen representeren, een definitief conceptueel model vast te stellen, waarover overeenstemming bestaat. Een belangrijke voorwaarde om dergelijke, qua meningen heterogene, groepen tot een gezamenlijk resultaat te laten komen, is adequate begeleiding, sturing en structurering van de groepsactiviteiten tijdens de workshop. Hierdoor dient samenwerking en creativiteit bevorderd te worden en voor de probleemoplossing onvruchtbare conflicten te worden voorkomen. In concreto bestaat de workshop uit een combinatie van gestructureerd werken in kleine groepen en plenaire en individuele activiteiten. We kunnen in het bestek van dit artikel niet in detail op de gevolgde procedures ingaan. Voor voorbeelden van een dergelijke aanpak verwijzen we naar Enk en Hart, 1985 Geurts et.al, 1987 en Vennix en Gubbels, 1988. Uiteindelijk dient het 'definitieve' conceptuele model als uitgangspunt voor een (her)definitie van het beleidsprobleem.

Conclusies

De boven beschreven methode voor het onderzoek naar de structuur van complexe beleidsproblemen laat zien dat een veelheid van technieken (interviews, brainstorming, Delphi, workshop) en informatiebronnen (onderzoeksliteratuur, beleidsnota's, experts) wordt gebruikt om een beleidsprobleem te structureren, met andere woorden om relevante factoren en samenhangen daartussen te inventariseren. Juist omdat over dit soort problemen vaak zo weinig (systematisch) bekend is, is deze onderzoeksprocedure noodzakelijk en zinvol. Het is uiteraard niet zo dat door deze procedure zekere, empirisch getoetste kennis over de werkelijkheid wordt vergaard.

Veel van de vergaarde kennis berust op 'expert'-kennis, waarvan niet altijd vaststaat dat die valide is. Het streven naar volledig gevalideerde kennis met betrekking tot complexe beleidsproblemen is echter vrijwel onhaalbaar. Het alternatief is de verspreid aanwezige bestaande kennis zo goed mogelijk te inventariseren en te integreren in een model en vervolgens via gestructureerde discussie en argumentatie dit model zo 'sterk' mogelijk te maken. De nadruk ligt hier met andere woorden op de "face validity" van het model. Via de procedure zoals we die in de voorafgaande paragraaf hebben beschreven worden in ieder geval allerlei argumentaties met betrekking tot het beleidsprobleem zoveel mogelijk geëxpliciteerd. In de vorige jaargang van dit tijdschrift werd in een artikel van Van Gageldonk, Leeuw en Dekker (1987) ingegaan op het begrip beleidstheorie, met name op de veronderstellingen die ten grondslag liggen aan het voorlichtingsbeleid van de overheid op het terrein van de bevordering van kwaliteitszorgmaatregelen in het bedrijfsleven. Daarbij gaat het om de reconstructie en beoordeling van de kwaliteit van die veronderstellingen *nadat* het beleid is ingezet. In de door ons geschetste opzet gaat het om het expliciteren en systematiseren van veronderstellingen *voordat* beleidsplannen worden uitgevoerd.

In die zin kan deze methode behulpzaam zijn bij het expliciteren en verbeteren van beleidstheorieën in de fase van beleidsontwikkeling en zodoende mogelijk de effectiviteit van beleid vergroten.

Literatuur

- Ackoff, R. L., *Redesigning the future. A systems approach to societal problems*, New York, 1974.
- Dunn, W. N., *Public policy analysis, an introduction*, Englewood-Cliffs (N. J.), 1981.
- Enk, G. A. en S. L. Hart, 'An eight-step approach to strategic problem solving', *Human Systems Management*, 5 (1985), p. 1-14.
- Gageldonk, A. van, F. Leeuw en P. Dekker, 'Analyse van voorlichtingsveronderstellingen: methodische aspecten en resultaten uit een gevalstudie', *Massacommunicatie*, 15 (1987), p. 175-191.
- Geurts, J. en H. de Wit, 'Methodische richtlijnen voor definiëring en specificatie van beleidsproblemen', *De Europese Gemeente*, 21 (1986) nr. 6, p. 25-27.
- Geurts, J. L. A., P. W. M. van Wierst, P. de Klerk, *Integrating perspectives of managers, applying gaming-simulation to the redesign of a management information system*. Paper presented at the 18th ISAGA conference, Venice, Italy, sept. 1988.
- Hart, S., M. Boroush, G. Enk, W. Hornick, 'Managing complexity through consensus mapping: technology for the structuring of group decisions', *Academy of Management Review*, 10 (1985) nr. 3, p. 587-600.
- Hoogerwerf, A., 'Inhoud en typen van beleid'. In: Hoogerwerf, A. (red), *Overheidsbeleid*, Alphen aan den Rijn. 1978. p. 25-48.
- Hutjes, J. M., M. C. J. Cuisinier, *Sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het overheidsbeleid: een analyse van de empirische literatuur*, Instituut voor Toegepaste Sociologie, Nijmegen, 1982.
- Lautter, A., *Assesment tools for practioners, managers and trainers*, London, 1982.
- Mason, O. M. en I. I. Mitroff, *Challenging strategic planning assumptions; theory, cases and techniques*, New York, 1981.
- Nelissen, N., J. Geurts en H. de Wit, 'Wegwijzer voor het verkennen van beleidsproblemen'. In: Nelissen, N., J. Geurts en H. de Wit (red), *Het verkennen van beleidsproblemen*, Zeist

1986, p. 23-59.

Nutt, P. C., *Planning Methods for health and related organizations*, New York etc., 1984.

Ringeling, A. B., 'Beleidstheorieën en theorieën over het beleid', *Beleid en Maatschappij*, 11 (1985), p. 275-284.

Strauch, R. E., 'Squishy' problems and quantitative methods', *Policy sciences*, 6 (1975), p. 175-184.

Thissen, W., 'Systeembenadering: een leidraad bij beleidsanalyses', *Systematica*, deel I en II, 3 (1983), p. 242-247 en 398-413.

Vennix, J. en J. Gubbels, 'Workshop'-benadering: de kostenontwikkeling in de gezondheidszorg'. In: Derksen, W., A. F. A. Korsten en A. F. M. Bertrand (red), *De praktijk van onderzoek; problemen bij onderzoek van politiek, bestuur en beleid*, Groningen, 1988, p. 391-412.

Vennix, J., *Interactive policy modeling: improving mental policy models and policy theories*, diss. gepland, 1989.

ABSTRACT, Vennix, Wester & De Wit, Hybrid techniques for the analysis of complex policy problems, *Massacommunicatie*, 2, 1988, page 302-313.

The article deals with two important issues. The first is concerned with the fact that in policy oriented research and analysis of complex (or ill-structured) policy problems a combination of different research methods and techniques (hybrid techniques) ought to be used. Using one single technique is not an appropriate way to analyse this type of problems. The second issue has to do with the question how one can accomplish such a hybrid research approach in the practice of research. An example of this is presented.

De interpretatieve onderzoeksbenadering

Kromrey (MC 3, 1988) constateert dat in aktiebegeleidend onderzoek vooraf meestal in beperkte mate theoretische en empirische inzichten voorhanden zijn, die passen op het veld van onderzoek. Daardoor wordt een flexibel onderzoeksmodel noodzakelijk, dat het mogelijk maakt in de loop van het onderzoek de theoretische en methodische instrumenten op het veld af te stemmen. De interpretatieve stromingen in de sociale wetenschappen hebben zo'n soort kwalitatief onderzoeksmodel altijd al als gangbare onderzoeksvorm gehanteerd. Zij hanteren een deels andere methodologische optiek, wijzen op de eigen aard van hun soort onderzoek en staan de ontwikkeling voor van methodologische criteria en onderzoeksprocedures die geschikt zijn voor kwalitatief onderzoek. In dit artikel zullen wij op enkele aspecten van dit soort onderzoek ingaan.

Enkele stromingen in het kwalitatieve onderzoek

De kwalitatieve methodologie maakt de laatste jaren een enorme ontwikkeling door. Dat is in de eerste plaats te danken aan een zeer rijke onderzoekspraktijk. Belangrijk hierbij is dat het niet gaat om één interpretatieve beweging, maar dat er sprake is van een methodologische affiniteit van in principe nogal diverse onderzoekstradities.

- De belangrijkste stroming voor de methodologie van het kwalitatief onderzoek is het symbolisch interaktionisme, dat vooral bekend is geworden door het werk van de tweede generatie (H. Blumer, H. Becker, A. Strauss, E. Hughes). In het onderzoek richt men zich met name op de natuurlijke sociale wereld van interacterende mensen.
- Daarnaast is er het door de fenomenologie geïnspireerde onderzoek, gebaseerd op de theoretische uitgangspunten van A. Schutz en van P. Berger en Th. Luckmann. Het onderzoek richt zich op zingevingsstructuren (bijv. via interpretatieve inhoudsanalyse) en het procesverloop in de sociale interactie.
- Verwant hiermee is het *etnomethodologische* onderzoek (Garfinkel) dat zich richt op de regels achter de alledaagse sociale orde. Een bijzondere vorm hiervan is de zogenoemde *conversatie-analyse*, het onderzoek van alledaagse gesprekken.
- Vervolgens is er de *etnografische* benadering die verwantschap heeft met de antropologische onderzoekstraditie. Hier richt men zich op de rekonstruktie van (sub)kulturen (J. P. Spradley) en van het gewone alledaagse leven ("Everyday-life-onderzoek").
- Dan kan genoemd worden het *feministisch* onderzoek. In de vrouwenstu-

diestradiatie is er affiniteit met de interpretatieve benadering (zie bijv. L. Rubin), vanwege het centrale belang dat gehecht wordt aan alledaagse ervaringen van de betrokkenen waar het onderzoek zich op richt.

- Tenslotte kan genoemd worden de *casestudy-benadering* in het organisatie-onderzoek (M. Q. Patton), het diepgaande onderzoek van een of enkele gevallen.

Uitgangspunten

De verschillende onderzoeksstromingen delen een aantal uitgangspunten voor het onderzoek, die wij hier kort zullen aanduiden.

1. Het uitgangspunt van het verstaan, de fenomenologie en het symbolisch interaktionisme is de betekenis die mensen in het dagelijks leven aan hun omgeving toekennen. Mensen vertonen gedrag op grond van de betekenissen van de objecten, die tezamen hun wereld vormen (A. Schutz, *Lebenswelt*). Het object van onderzoek is een voorgeïnterpreteerde werkelijkheid.
2. Om het gedrag van mensen als zinvol gedrag te kunnen bestuderen moet de onderzoeker de objecten zien, zoals de aktors deze zien. De onderzoeker heeft de taak tot *rekonstruktie* (zie Schwartz en Jacobs, 1979). Een centraal begrip in de kwalitatieve methodologie is dan ook de verstandende methode. In de terminologie van Mead betekent dit: role-taking, het vermogen jezelf te verplaatsen in de positie van een individu of groep. Voor de onderzoeker betekent dit, dat men het zich eigen maakt de gedragssituatie te definiëren volgens de betekenissen die de aktors zelf aan de situatie toeschrijven.
3. Hieruit zijn twee methodische konklusies te trekken:
  - "Direct examination of the empirical world". Dit is dan: de leefwereld van de betrokkenen. Niet eerst begrippen konstrueren, operationaliseren en vervolgens meten, maar zoveel mogelijk direkt contact zoeken met deze werkelijkheid. Theorieën en begrippen moeten via het onderzoek van de werkelijkheid ontwikkeld worden.
  - De onderzoeksprocedure moet zo open mogelijk zijn, moet gericht zijn op dit direkte contact met de werkelijkheid. Vandaar de voorkeur voor participerende observatie en case-study. Filstead (1970) noemt de kwalitatieve methodologie dan ook "first hand involvement with the social world": participatie is niet alleen deelnemen, maar ook meebelevan. Daarbij wordt van verschillende dataverzamelingstechnieken gebruik gemaakt om een zo gedetailleerd mogelijke beschrijving te verkrijgen.
4. De onderzoeker kan zich echter niet tot deze "inner-perspective" op de sociale werkelijkheid beperken: de betekenisvolle werkelijkheid moet

vervolgens in begrippen worden geobjectiveerd. Hierin ligt de kern van de kwalitatieve analyse. Schutz (1962) en Bruyn (1966) spreken hier over het ideaal-type als hulpmiddel; Blumer (1969) over "sensitizing concepts". In het onderzoeksontwerp wordt deze objectivering mogelijk gemaakt door vele malen de cyclus van verzameling en analyse, reflectie en toetsing te doorlopen (zie Glaser en Strauss, 1967) waarbij gebruik gemaakt wordt van triangulatie (Webb, 1966; Denzin, 1978): verschillende methoden worden strategisch gekombineerd om meer facetten van de werkelijkheid tegelijkertijd te belichten en op elkaar te betrekken.

Op grond hiervan kan een nadere invulling gegeven worden van wat onder kwalitatief onderzoek moet worden verstaan. De term 'kwalitatief' heeft hier meerdere betekenissen samenhangend met verschillende aspecten van het onderzoek.

De aard van de gegevens

Centraal in het handelingsmodel van de interpretatieve richting staat de "inner-world" van de betrokkenen. Een doel van het onderzoek is een beschrijving te geven van de betekenisverlening van de betrokkenen. De gegevens moeten die betekenissen dan ook weergeven: kwalitatief is dat onderzoeksmateriaal waarin die betekenisverlening in de taal van de betrokkenen tot uitdrukking is gebracht ("the actor's point of view", "members knowledge").

De relatie gegevens-begrippen

Met het vorige punt hangt samen dat de benodigde gegevens niet vooraf gekend worden. Op voorhand is de relatie tussen de begrippen en de te verzamelen gegevens open: deze relatie moet in het onderzoek juist worden aangetoond. Kwalitatief betekent: een open blik op de werkelijkheid en achteraf inpassen daarvan in de theorie.

Dat wil niet zeggen dat er geen kumulatie plaatsvindt: de (door de onderzoeker of anderen) ontwikkelde begrippen kunnen altijd in nieuw onderzoek worden toegepast. Dat neemt niet weg dat de empirische voorbeelden die bij die ontwikkelde begrippen passen in elk onderzoek opnieuw gezocht moeten worden: de leefwereld van de betrokkenen is van te voren niet bekend.

Het onderzoeksontwerp

Uit de vorige punten volgt dat de onderzoeker een zo uitgebreid mogelijk contact met de te onderzoeken werkelijkheid moeten hebben. Het onderzoeksontwerp moet mogelijk maken dat de onderzoeker gebruik maakt van al wat zich voordoet om de betreffende werkelijkheid te leren kennen. Dat

betekent: open waarnemingstechnieken, maar vooral deelnemen aan die werkelijkheid. Kwalitatief betekent een open onderzoeksontwerp zodat de onderzoeker ontwikkelde inzichten in direct contact met de werkelijkheid langs verschillende wegen kan controleren.

Het object van de interpretatieve benadering is dus sterk gebonden aan de leefwereld van de betrokkenen, hun betekenisverlening en werkelijkheidskonstrukties. Vandaar de wat andere aanpak van het onderzoek: beginnen met de leefwereld te beschrijven en op dat materiaal theorieën ontwikkelen. wereld te beschrijven en op dat materiaal theorieën ontwikkelen.

Hoewel voor deze interpretatieve benadering nog geen eenduidige kwalitatieve methodologie is ontwikkeld zijn er toch zeker aanzetten te vinden met name in de methodisch-theoretische opvattingen van het symbolisch interaktionisme.

De methodologie van het symbolisch interaktionisme

Het belangrijkste uitgangspunt van de symbolisch interaktionistische methodologie is dat de onderzoeker "... needs to discover the actor's 'definition of the situation' – that is, his perception and interpretation of reality and how these relate to this behavior. Further, the actor's perception of reality turns on this ongoing interpretation of social interactions that he and others participate in, which, in turn, pivots on his use of symbols in general and language in particular. Finally, in order for the researcher to come to such an understanding he must be able (albeit imperfectly) to put himself in the other persons shoes" (Schwartz en Jacobs, 1979, p. 7/8).

Deze implicaties verwijzen naar een mechanisme dat in het symbolisch interaktionistische perspectief een centrale positie inneemt en een cruciale rol speelt in de symbolisch interaktionistische methodologie nl. "*role-taking*". Hiermee wordt het vermogen aangeduid waarmee men zich in de positie van een individu of groep kan verplaatsen. Om dit role-takingproces optimaal te laten functioneren dient men als onderzoeker zo veel mogelijk deel te nemen aan de "sociale wereld" die men bestudeert. Mogelijk zal men zelfs de eigen "sociale wereld" moeten verlaten om bekendheid te vergroten met de gezichtspunten van de actores die men bestudeert, en om de opgedane denkbeelden te toetsen aan de opvattingen van de betrokkenen. Niet alleen interacties tussen individuen maar al het sociale gedrag (individueel of kollektief) komt door processen van indicatie, interpretatie en definiëring tot stand; gedrag is kortom een constructie van actoren. Het onderzoek moet zich dan ook op dit constructieproces richten.

Evenzo geldt dat dit constructieproces (en daarmee de betekenisverlening)

plaatsvindt in een situationele kontekst en daarmee in de tijd verbonden is met vroeger gedrag in een dergelijke kontekst. Vooral voor grote sociale eenheden (maar niet voor die alleen) geldt, dat de onderzoeker recht moet doen aan de historische verbondenheid van het objekt van studie.

De bovenstaande opmerkingen over het studie-objekt wijzen erop, dat de belangrijkste eis voor de onderzoeker is dat men in nauw contact moet staan met hetgeen men wil bestuderen. In het symbolisch interaktionisme heeft men dan ook een duidelijke voorkeur voor participierend onderzoek, dat wil zeggen onderzoek waarbij de onderzoeker zoveel mogelijk deel tracht te nemen aan de (leef-)wereld die wordt onderzocht. De voortdurende kontakten die de onderzoeker aldus heeft met het onderzoeksobjekt maken het mogelijk dat men begrippen ontwikkelt die bij de onderzochte situatie passen. Deze begrippen worden echter niet gebruikt als sterk gedefinieerde konsepten, maar zijn eerder een leidraad aan de hand waarvan de situatie geanalyseerd kan worden. Echter: de sociale werkelijkheid heeft het laatste woord: de begrippen zijn zo open mogelijk en hun betekenis wordt gedurende het onderzoek duidelijker. Blumer spreekt hier van "sensitizing concepts", begrippen die attenderend en richtinggevend zijn voor de onderzoeker. Dergelijke "sensitizing concepts" zijn geen weergave van de direkte perceptuele ervaring, maar juist van het problematische karakter van die ervaring, het zijn geen voorschriften voor wat je moet zien, maar suggesties onder welke hoek je moet kijken. Zij zijn belangrijk, omdat de onderzoeker (net als ieder ander mens) geen "tabula rasa" is, maar ideeën heeft en die uitprobeert. Door het continue contact met het onderzoeksveld krijgen deze attenderende begrippen een empirisch opgevulde inhoud. inhoud.

Heeft men op bovenstaande wijze een duidelijk beeld van het onderzoeksobject gekregen ('exploration') dan gaat de onderzoeker over tot de volgende fase waarin het onderzoeksobjekt vanuit een theoretisch gericht gezichtspunt wordt geanalyseerd ('inspection'). Dit is een gericht onderzoek naar de empirische inhoud van de voorlopige begrippen die de exploratie heeft opgeleverd en naar de relaties tussen die begrippen. Men gaat hier te werk zoals men een vreemd voorwerp zou bekijken: je neemt het in de hand, draait het om en om en bekijkt het vanuit verschillende hoeken. Ook in deze fase van het onderzoek geldt Blumer's adagium: "direct examination of the empirical world". En ook hier geldt dat het onderzoek niet volgens een vaste procedure verloopt, maar flexibel is, creatief en vrij om nieuwe richtingen in te gaan. Zo worden de "sensitizing concepts" via gericht onderzoek zowel 'definitive' als 'generic' d.w.z. de begrippen krijgen zowel een omlijnde empirische inhoud en kunnen bovendien gebruikt worden als elementen voor een theorie.

Hiermee komen we in de buurt van het onderzoeksmodel van Glaser en

Strauss. Zij kritiseren het hypothetisch-deductieve onderzoeksmodel, dat alleen geschikt is om hypothesen te toetsen. Dit leidt ertoe, stellen zij, dat allerlei spekulatieve ideeën op de werkelijkheid worden losgelaten, die de kloof tussen theorie en empirie alleen maar verbreden. Zij stellen daartegenover de ontwikkeling van "Grounded Theories", theorieën die stap voor stap ontwikkeld worden uit een gunstige kennismaking met de werkelijkheid (Glaser en Strauss, 1967). Aan het begin van het onderzoek wordt gebruikt gemaakt van globale inzichten, waaraan de attenderende en richtinggevende begrippen ("sensitizing concepts") worden ontleend, die door voortdurende confrontatie met de empirische werkelijkheid substantief worden gemaakt en verscherpt in de definiëring. Een belangrijke werkwijze is "theoretical sampling": wanneer men in het onderzoek op het spoor is gekomen van belangrijke elementen van de theorie gaat men op zoek naar nieuwe gevallen, die de eerdere bevindingen kunnen verscherpen, bevestigen of corrigeren. Dit voortdurend zoeken naar vergelijkingsgevallen staat zowel in functie van toetsing als van ontwikkeling van de theorie. De analyseprocedure bestaat dan ook uit konstante vergelijking van voorbeelden. Dit vergelijkingsproces gaat zolang door tot geen nieuwe inzichten meer worden verkregen. Op deze wijze kunnen theorieën ontwikkeld worden die, zonder een spekulatief operationaliseringsproces, een empirische 'vulling' hebben. Dergelijke 'grounded' theories zijn direct ook 'substantieve' d.w.z. zij zijn gebouwd op de in de sociale werkelijkheid voorkomende interactiegebieden en hebben dan ook een inhoudelijke relevantie: zij geven inzicht aan de participanten in deze interactiesituatie. Door voortdurende vergelijking is men in staat deze "grounded theory" ook formeel te definiëren, wat generaliserende uitspraken mogelijk maakt. (Voor een uitwerking van de Gefundeerde Theoriebenadering (zie Wester, 1987).

Om dit alles te kunnen bereiken gaat de onderzoeker niet anders te werk dan de aktor in de interactiesituatie. De onderzoeker observeert, luistert, discussieert, praat met sleutelpersonen, stelt de eigen ideeën ter discussie, neemt kennis van brieven, documenten, etc. Kortom, men benut alles wat meer inzicht kan geven in de betekenis van de interactiesituatie. Daarbij is het belangrijk dat men zich niet beperkt tot het gebruik van één onderzoeksinstrument wat de informatie zou beperken tot de mogelijkheden van dat ene instrument. De onderzoeker probeert juist de interactiesituatie vanuit verschillende invalshoeken te doorlichten door meerdere waarnemings-technieken te gebruiken en de informatie die zij opleveren op elkaar te betrekken.

Deze opvattingen over de rol van 'methoden' zijn nader uitgewerkt door Denzin (1978). Geheel in de zin van het symbolisch interaktionistisch perspectief vat hij 'methoden' op als de interactiestrategieën die de onderzoeker

ker kan hanteren in het onderzoek van de sociale werkelijkheid. Sommige methoden zijn meer geschikt om handelingen en interacties vast te leggen, andere zijn meer gericht op symbolen en betekenisverleningen. Via sommige methoden komt het perspectief van de betrokkenen goed naar voren, andere zijn meer gericht op de sociale of situationele kontekst. Sommige zijn gevoelig voor de analyse van stabiele gedragsvormen, andere zijn beter geschikt voor de analyse van de procesmatige aspecten van interacties. Omdat iedere methode bepaalde aspecten van de realiteit naar voren haalt, moeten meerdere methoden gehanteerd worden bij het onderzoek van de sociale werkelijkheid. Hij spreekt hier van methodologische triangulatie (ibid: p. 291 e.v.).

Een aparte methodologie?

Met name Glaser en Strauss (1967) en Blumer (1969) zijn sterk polemisch geschreven werken die al snel de indruk kunnen wekken dat deze auteurs een eigen methodologie voorstaan. Dit is echter maar in zeer beperkte zin het geval. De verschillpunten tussen de methodologische optiek van het symbolisch interaktionisme en de gangbare methodologie (zoals deze bijv. naar voren komt in het werk van A. D. de Groot) liggen niet in de uitgangspunten en doelstellingen van de wetenschappelijke onderneming als zodanig, maar veeleer in de onderzoeksprocedures die worden voorgestaan. De S.I.-optiek (zie Denzin, 1978) vraagt om aandacht voor betekenissen, processen, situationele factoren, een holistische benadering. Er is dan ook een voorkeur voor case-studies, participerende observatie, open vraaggesprekken, biografieën. Maar evenals in de gangbare methodologie wordt hiermee generaliserende theorievorming nagestreefd, zodat kwa doelstelling niet van een eigen methodologie kan worden gesproken. De verschillpunten liggen op dit punt wat subtieler en hangen samen met subdoelen die kunnen worden onderscheiden in het proces van de ontwikkeling van deze algemene theorieën.

Wij verduidelijken dit aan de hand van de hiervoor genoemde GT-strategie van Glaser en Strauss, die via eigen onderzoek nader is uitgewerkt (zie Wester, 1981, 1987). Glaser en Strauss staan de ontwikkeling van theorieën voor waarbij zij als voornaamste onderzoeksstrategieën noemen "konstante vergelijking" en "theoriegerichte verzameling". Deze strategieën zijn echter dermate algemeen dat men in het onderzoek nog alle kanten op kan. Dit soort ervaringen (zie ook Miles, 1979) heeft ertoe geleid dat wij ons zijn gaan bezighouden met het uitwerken van de GT-strategie in de vorm van een stapsgewijze procedure die als richtsnoer voor het onderzoek kan dienen.

Een eerste punt voor de uitwerking betreft het centraal stellen van het

reflektieproces. Het centrale principe is het omgaan met de cognitieve problemen in het onderzoek *door ze naar voren te halen*. De reflectie op de onderzoeksvragen en de analyseresultaten krijgt daartoe dagelijks aandacht en de continuïteit ervan wordt gewaarborgd door haar vast te leggen in memo's. In de GT-procedure vormen de onderzoekshandelingen een cyclus (reflectie-gegevensverzameling-analyse-reflectie) die vele malen wordt doorlopen. De onderzoeksvragen en -begrippen zijn voortdurend in ontwikkeling en dit proces wordt gestuurd via de memo's. Het cognitieve proces kan op deze manier nauwkeurig worden gevolgd.

Een tweede punt van de uitwerking betreft het onderscheiden van fasen in het onderzoek. In elke fase wordt bovengenoemde cyclus enkele malen doorlopen om een onderscheiden doel te bereiken.

- In de eerste fase wordt het terrein verkend, zoveel mogelijk ideeën opgedaan, voorlopige begrippen en categorieën geformuleerd en vastgelegd.
- In de tweede fase worden deze categorieën en begrippen uitgewerkt en een overzicht van het veld van onderzoek ontwikkeld.
- In de derde fase leidt dat tot een gericht onderzoek naar centrale processen en categorieën, het ontdekken en formuleren van een optiek van waaruit het geheel kan worden beschreven.
- In de vierde fase worden de relaties tussen het centrale thema of proces in die optiek en de variabelen die daar mee samenhangen uitgezocht.

Bovenstaande uitwerking maakt duidelijk dat *theorievorming* in dit soort onderzoek centraal staat. Men zou verschilpunten met de gangbare methodologie kunnen aangeven als het gaat om specifieke onderzoeksdoelen. De onderzoeker *kan* blijven staan bij een interpretatief beschrijvende theorie van het perspectief van de betrokken actoren op de sociale situatie (fase 2 in bovenstaand schema).

De genoemde fasen in het theorievormingsproces leveren diverse theorietypen op: ad hoc klassifikatiesystemen, taxonomieën, typologieën, begrippenkaders, verklarende theorieën (vgl. Denzin 1978, p. 47-50). Het theorievormingsproces wordt dus niet in elk onderzoek afgerond in de zin van de formulering van substantieve of formele theorieën. Veel symbolisch interaktionistisch onderzoek beweegt zich op het interpretatief-bedrijvende niveau op basis van de eerste fasen van bovenstaand theorie-ontwikkelingsproces. Dit soort beschrijvend onderzoek is basismateriaal voor het ontwikkelen van formele theorieën. Deze hoge waardering van beschrijving in het symbolisch interaktionisme betekent niet dat zij theorietoetsing of kwantificering altijd afwijzen (vgl. Denzin 1978) of afwijkende onderzoekskriteria hanteren (vgl. Athens 1984). Van een aparte methodologie is o.i. dan ook geenszins sprake.

Tenslotte

De kwalitatieve methodologie heeft de laatste jaren een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Samenhangend met de hiervoor genoemde diverse onderzoekstradities is er vanuit verschillende achtergronden aandacht gekomen voor de methodologie van dit soort onderzoek. Thans is er een uitgebreide literatuur m.b.t. de doelstellingen en criteria voor dit soort onderzoek (zie bijv. Denzin 1978, Guba 1981, Athens 1984, Kirk en Miller 1985, Smaling 1987). Met name wordt ook steeds meer aandacht geschonken aan de theorie van de kwalitatieve analyse (Patton 1980, Spradley 1980, Williams 1981, Burgess 1982, Hammersley en Atkinson 1983, Yin 1984, Miles en Huberman 1984, Strauss 1987, Wester 1984, 1987, Maso 1987).

Verwacht mag dan ook worden dat dit soort onderzoek op korte termijn methodologisch geëmancipeerd zal raken.

Literatuur

- Athens, L. H. "Scientific criteria for evaluating qualitative studies", in: N. K. Denzin *Studies in Symbolic Interaction*, vol. 5, Greenwich, Connect. 1984, blz. 259-268.
- Blumer, H., *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1969.
- Burgess, R. G. *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, Allen & Unwin, London 1982.
- Denzin, N. K., *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Second Edition, McGraw-Hill, New York 1978.
- Glaser, B. G. en A. L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Aldine Publ. Comp., Chicago 1967.
- Guba, E. G., "Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries", *Educ. Communication and Technology Journal*, 29, 1981, blz. 75-91.
- Hammersley, M. en P. Atkinson, *Ethnography: Principles of Practice*, Tavistock, London 1983.
- Kirk, J. en M. L. Miller, *Reliability and Validity in Qualitative Research*, Sage, London 1985.
- Maso, I., *Kwalitatief onderzoek*, Boom, Meppel/Amsterdam 1987.
- Miles, M. B., "Qualitative data as an attractive nuisance", in: *Administrative Science Quarterly*, 1979, p. 590-601.
- Miles, M. B. en A. M. Huberman, *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*, Sage, Beverly Hills 1984.
- Patton, M. Q., *Qualitative Evaluation Methods*, Sage, Beverly Hills 1980.
- Schwartz, H. en J. Jacobs, *Qualitative Sociology; A Method to the madness*, Free press, New York, 1979.
- Smaling, A., *Methodologische objectiviteit en kwalitatief onderzoek*, Schwets & Zeitlinger, Lisse, 1987.
- Spradley, J. P., *Participant Observation*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1980.
- Strauss, A. L., *Qualitative Analysis for Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- Webb, E. J. e.a., *Unobtrusive Measures; non-reactive research in the social sciences*, Rand McNally, Chicago, 1966.
- Wester, F. en P. van der Kley, "Op zoek naar een kwalitatieve waarnemingsmethode: de patronen-analyse", in: *Mens en Maatschappij*, jrg. 56, 1981, p. 245-274.
- Wester, F. P. J., *De gefundeerde theorie-benadering: Een strategie voor kwalitatief onderzoek*, (diss), Nijmegen, 1984.

Wester, F. P. J., *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*, Coutinho, Muiderberg 1987.

Williams, R. G. A., "Logical analysis as a qualitative method", *Sociology of Health and Illness*, 3, 1981, blz. 140-187.

ABSTRACT, Wester & Vennix, The interpretative research approach, Massacommunicatie, 4, 1988, page 314-323.

In action research a flexible research design is applied that allows for the continuous fine tuning of theoretical and methodical means to the field in question.

Such a design implies qualitative research procedures. These are common in the interpretative research tradition, especially in symbolic interaction. In this contribution various aspects of the methodology of interpretative research are discussed.

Although the interpretative research tradition has its own elaboration of methodical assumptions, procedures and criteria, the authors stress that these are not in contradiction with common methodological thinking.

Boekbesprekingen

Wierenga, B. en W. F. van Raay, CONSUMENTENGEDRAG; theorie, analyse en toepassingen, Leiden, Stenfert Kroese, 1987.

Om in leven te blijven, om zich van anderen te onderscheiden of om zich te ontplooiën, om al deze verschillende redenen consumeren mensen goederen en diensten. Consumeren is daarmee een nogal belangrijk onderdeel van het menselijk gedrag en het is alleen hierom al begrijpelijk dat de wetenschap zich met bijzondere interesse over dit gedrag buigt. Een andere reden is natuurlijk dat dit consumeren kan (niet moet) gepaard gaan met het besteden van geld. Inzicht in consumentengedrag kan door een producent van goederen of diensten te pas komen bij het strategisch opereren op de markt.

Het financiële belang van de studie van consumentengedrag heeft als voordeel dat onderzoeksgelden zo niet overvloedig dan toch relatief ruim aanwezig zijn. Dit laat zich aflezen aan de stand van zaken bij het empirische onderzoek, waarop kan worden voortgebouwd. Dit onderzoek is, althans op het academische niveau, doorgaans van het sophisticated type en elke rechtgeaarde methodoloog kan zijn hart ophalen bij wat op dit vakgebied is ontwikkeld. Een tweetal disciplines strijden daarbij om de voorrang, de economie en de psychologie.

Het bijzondere van het hier gesignaleerde boek is dat beide disciplines geïntegreerd aan bod komen, naast de sociologie, die echter heel wat minder aandacht krijgt. De integratie gaat niet zover dat we van een nieuwe tak van wetenschap zouden kunnen spreken, een consumentologie of i.d., daarvoor staan de onderdelen toch vaak teveel op zichzelf en zijn de bijdragen van bei-

de auteurs te goed te onderscheiden, maar de verwantschap is duidelijk. Op meerdere punten zien we een wederzijdse beïnvloeding.

Het boek is opgezet aan de hand van drie elementen, die bij de studie van consumentengedrag relevant zijn: theorie, analyse en toepassingen. Bijgevolg kent het boek drie delen. Het onderscheid is doorgaans functioneel, al kunnen we ons voorstellen dat bepaalde thema's, die onder het kopje 'toepassing' zijn besproken, ook in het eerste deel behandeld hadden kunnen worden. Dat geldt bijvoorbeeld voor het 'adoptie- en diffusieproces'.

In deel 1 vinden we een hoofdstuk over de economische theorie van het consumentengedrag en een hoofdstuk over de bijdrage van de sociale wetenschappen. De sociologie krijgt hier een beperkte behandeling, de psychologie een uitgebreide. Een speciaal hoofdstuk gaat over het beslissingsproces bij de consument, welke besluitregels deze hanteert, de rol van informatie hierbij, en de beperkingen die kleven aan menselijke besluitvorming.

Deel 2 bevat een tweetal hoofdstukken, het ene handelend over perceptie-analyse ('hoe worden producten en merken door consumenten gezien?') en over preferentievorming ('hoe wegen consumenten verschillende produkteigenschappen tegen elkaar af?'), het andere over de techniek van de conjuncte analyse, waarmee kan worden vastgesteld wat de bijdrage van de afzonderlijke eigenschappen van een produkt is voor de algemene preferentie. Ook komen modellen aan de orde,

die de uiteindelijke keuze voor een bepaald produkt zouden kunnen voorstellen.

In deel 3 gaat het om een aantal toepassingen. Zo wordt aandacht besteed aan het consumentengedrag bij nieuwe produkten, en aan de mogelijkheden om dit gedrag zo vroeg mogelijk te voorspellen. We vinden hier ook een simulatiemodel 'Botermarkt', bedoeld voor de positionering van nieuwe produkten ten opzichte van bestaande produkten in de 'meerdimensionale perceptieruimte' bij de consument. Dit simulatiemodel is ontwikkeld om studenten te laten oefenen in het analytisch doordenken van diverse factoren die van invloed zijn op hoe een nieuw produkt zich op de markt zal gedragen. Dan moeten zij bij de uitgever een diskette aanschaffen met het betreffende programma. Een aardig voorbeeld van hoe een nieuw produkt aan de man/vrouw gebracht kan worden!

Het boek besluit met hoofdstukken over reclame en consumentengedrag, consumentisme en consumentenbeleid en consumententevredenheid en klachten.

Het grote voordeel van het boek is dat we een zeer groot aantal verworvenheden uit de theorie en het onderzoek bij elkaar vinden. De auteurs wilden 'een tamelijk compleet beeld geven' en zijn daarin geslaagd. In heldere, compacte taal vindt de lezer werkelijk

een schat aan wetenschappelijke informatie over consumentengedrag. Het zou me niet verbazen dat het boek op dit niveau als inleiding een unicum is, ook internationaal gezien.

Nadeel is dat er soms iets teveel thema's over elkaar buitelen. De auteurs schrijven dat ten aanzien van consumentengedrag '... meer informatie niet altijd leidt tot een betere beslissing, soms zelfs tot minder goede beslissingen. We spreken dan van "informatie overload" '. Ditzelfde geldt voor het leerproces. Hierdoor wordt ook onvermijdelijk dat bepaalde thema's onvoldoende tot hun recht komen. Zo wordt de sociologische benadering getypeerd aan de hand van het boek van Van Doorn en Lammers. Daar zullen veel sociologen hun wenkbrauwen bij fronsen. Bij andere thema's heeft men aanvullende informatie nodig om de betekenis van het gepresenteerde goed te kunnen doorgronden. Gelukkig wordt vaak verwezen naar literatuur. Het boek zal vooral goed tot zijn recht komen in multi-mediaal verband met (werk) colleges, waarbij de stof intensief kan worden doorgespit.

Cees van Woerkum
L.U. Wageningen

G.A.I. Schuijt, *Werkers van het woord. Media en arbeidsverhoudingen in de journalistiek*, Kluwer, Deventer 1987.

De recensent van dit proefschrift voelt zich enigszins als de tv-criticus uit de jaren zestig. Elke lezer heeft het onderwerp van de recensie zelf al gezien en hij wil slechts weten in hoeverre het oordeel van de recensent van zijn mening afwijkt. Niet de voorlichting over de inhoud is dus belangrijk, maar nieuwsgierigheid naar de mate van confirmatie.

Toch is het de vraag of velen deze dissertatie (volledig) gelezen zullen hebben. Het is geen boek om te lezen, maar om te gebruiken. Eerder een handboek. Het is vrijwel compleet. Op twee terreinen nog wel, namelijk op dat van het mediarecht en op het gebied van het arbeidsrecht in de journalistiek. Beide in brede zin: de ontwikkeling van de vrijheid van me-

ningsuiting in de richting van het moderne informatierecht en de beroepsuitoefening van de journalist in samenhang met het vraagstuk van de medezeggenschap van het publiek. Veel informatie, veel literatuur, veel overzichten en tabellen. Gedegen werk, een standaardwerk. Als ik het boek in enkele woorden zou moeten karakteriseren, dan hanteer ik daartoe de begrippen encyclopedisch en opiniërend.

In de eerste plaats de encyclopedische aard van dit proefschrift. Aan de hand van een zeer uitvoerige literatuurstudie, waarvan de auteur in de noten minutieus verslag doet, wordt de ontwikkeling van het mediarecht, het mediabestel, het mediabeleid en de arbeidsrechtelijke positie van de journalist beschreven. De achtergrond is steeds juridisch, maar de uitwerking bestrijkt doorgaans een veel breder terrein: de economie van de media (pers en omroep), hun identiteit, de verantwoordelijkheid van de journalist tegenover de samenleving, de pluriformiteit van de media, ondernemingsraden, stakingsrecht, redactieverhoudingen en publieksparticipatie. De aanpak getuigt van een associatief denkvermogen, want Schuijt weet vele onderwerpen met elkaar in verband te brengen. Naast literatuur worden ook primaire bronnen gebruikt. Maar de archivalia zijn kennelijk geput uit het persoonlijk archief van de schrijver en daardoor voor het merendeel uit NVJ-kring afkomstig.

In de tweede plaats is de dissertatie sterk opiniërend van aard. Als men de achtergrond van de auteur kent, verwondert dit geenszins. Een twintigjarige praktijkervaring heeft tot deze wetenschappelijke bezinning geleid. Schuijt was achtereenvolgens journalist, voorlichter, algemeen secretaris van de Nederlandse Vereniging van Journalisten, leraar aan een journalistenopleiding en directeur van een opinieweekblad. Naar mijn mening heeft vooral de vakbondsfunctie dit boek ingekeurd. De feiten worden geïnterpreteerd en Schuijt wordt niet moe dat voor de lezer bij voortduring te doen. Het is niet zozeer de rationele en zakelijke betoogtrant van de wetenschappelijke jurist, maar de geëngageerde visie van een zeer kiene waarnemer en medespeler in het maatschappelijke machtsspel, waarvan de journalisten, de uitgevers, de overheid en de aandeelhouders deel uitmaken. Zijn persoonlijke betoogtrant, zo nadrukkelijk en doorgaans met grote stelligheid gebracht, werkt soms vermoeiend, maar is overtuigend door de consistentie, de onbevangenheid en eerlijkheid, vooral ook door de kennis van zaken. Schuijt weet waarover hij zijn mening geeft. Hij lijkt me, dat we voorlopig met deze 450 dik bedrukte bladzijden wel even uit de voeten kunnen.

Hans van den Heuvel
Vrije Universiteit, Amsterdam.

Mededeling

SOMMATIE 89: 16 en 17 maart 1989

PLENAIRE LEZINGEN

Het thema van SOMMATIE 89 luidt **SUCCESSFACTOREN VAN INTERACTIEVE MEDIA**. Het succes van deze media staat niet zonder meer vast. Adoptieprocessen van interactieve media, zoals Videotex, E-mail, Voice-mail en CD-I, verlopen verschillend. Télétel in Frankrijk is, volgens sommigen, een succes. BTX, Prestel en Viditel ontwikkelen zich slechts langzaam. In Nederland worden, ondanks het ehech van Viditel op de consumentenmarkt, allerlei plannen ontwikkeld voor een groot-schalige introductie van een videotex-systeem voor juist die markt. E-mail, in de Verenigde Staten een succes, lijkt in Nederland, gezien de ervaringen met Memocom, slechts beperkt aan te slaan. Faxen, vlak na WO II in Japan geïntroduceerd, kennen nu pas een stormachtige acceptatie. **Welke factoren stimuleren succes en welke factoren leiden er toe dat succes uitblijft? Wat kan theorievorming vanuit de (communicatie-)wetenschap daaraan bijdragen?** Praktische ontwikkelingen en theoretische perspectieven met betrekking tot interactieve media verdienen aandacht binnen het forum van wetenschap, overheid en bedrijfsleven.

Ir. W. Dik (hoofddirecteur van de PTT), **Prof. F. Williams** (Univ. of Texas, Austin) en **Prof. J. Arnbak** (TU-Delft) zijn reeds bereid gevonden om deze en soortgelijke vragen te behandelen. Andere sprekers waaronder een vertegenwoordiger van Télétel worden nog uitgenodigd.

WORKSHOPS

Tijdens Sommatie zal veel nadruk liggen op de workshops. Daar zal de confrontatie tussen wetenschap en praktijk plaats moeten vinden. De volgende voorlopige thema's voor de workshops zijn geselecteerd:

Transactiediensten Teleshoppen, Homebanking).

Beleids & juridische aspecten (Overheidsbeleid, Privacy en Consumentenbelangen).

Telemarketing en nieuwe media (Tele-enquêteeren, Reclamemogelijkheden interactieve media).

Informatiediensten (Nieuwe media/oude media: veranderd gebruik, Kabelkrant, Database-publishing, Videotex, on line databanken, CD-

Rom, CD-I, Interactieve beeldplaat).

Communicatiediensten (E-mail, voice mail, videoconferencing en fax, 06-nummers).

Huistelematica (Huis van de toekomst, Tele-educatie, Courseware, Telewerk).

Infrastructuur (ISDN, Mens-machine interface).

Alleen deelnemers aan SOMMATIE worden in de gelegenheid gesteld om presentaties tijdens de workshops te verzorgen.

Degenen die belangstelling hebben om een presentatie te verzorgen, worden verzocht een abstract hiervan vóór 31 januari toe te sturen aan Harry Bouwman (Vakgroep Communicatiewetenschap, UVA, Oude Hoogstraat 24, 1012 EC Amsterdam, 020-525 39 94) of Nick Jankowski (Vakgroep Communicatiewetenschap, KUN-IMC, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen, 080-51 23 72).

PUBLIKATIE

De keynotes, een selectie uit de papers gepresenteerd in de workshop en de conclusies van de conferentie worden gepubliceerd. Deze publikatie moet een overzicht bieden over ontwikkelingen in Nederland op het gebied van interactieve (nieuwe) media.

SOMMATIE zal 16 en 17 maart 1989 plaats vinden in 'De Koningshof' te Veldhoven. De prijs voor dit congres bedraagt inclusief logies en verblijfkosten *f* 795,- (VSOM en NMSG-leden *f* 745,-). Voor personeel van Universiteiten bestaat een aparte regeling.

Bij aanmelding vóór 12 januari krijgt men *f* 100,- korting.

Voor nadere informatie en vooraanmelding kan men zich wenden tot het secretariaat van

de SOM,
Neuhuyskade 40,
Postbus 90730,
2509 LS 's-GRAVENHAGE,
tel 070 - 180 180

Hahn versus Van der Haak

Vlaams Cultureel Centrum 'De Brakke Grond', Nes 45, Amsterdam

13 januari 1989, 15.00 uur.

(van 14.00 tot 14.45 uur algemene ledenvergadering VSOM)

"Er dient door de overheid, zo mogelijk met brede particuliere steun, met spoed een Nationaal (Interuniversitair) Instituut voor Televisieonderzoek opgericht te worden, waar op inter- en multidisciplinaire basis verschillende vormen van zuiver en toegepast wetenschappelijk onderzoek bijeengebracht worden, die zich met het medium televisie bezighouden." – Stelling IX bij proefschrift 'het zout in de pap' van Johan Hahn.

In het vorige nummer van Massacommunicatie twijfelt Kees van der Haak sterk aan het nut van een dergelijk instituut. Op grond van een fundamenteel verschil van opvatting met Hahn over de maatschappelijke relevantie van onderzoek (de toepasbaarheid van de communicatiewetenschap in de praktijk) en over methodologische kwesties (het nut en de prijs van kwantitatief versus kwalitatief onderzoek) eindigt hij zijn kritiek met: "Ik vrees dat mijn televisiewetenschap en die van Johan Hahn te ver uit elkaar liggen om tot een zinvol en wetenschappelijk nuttig coöperatief systeem te kunnen worden ineen-gevoegd."

In zijn reactie op de kritiek van Kees van der Haak (in hetzelfde nummer van Massacommunicatie) stelt Johan Hahn desalniettemin voor om binnen VSOM-verband daarover verder te discussiëren.

De VSOM biedt daartoe graag de gelegenheid. Op vrijdag 13 januari 1989 zullen Johan Hahn en Kees van der Haak onder voorzitterschap van Anne van der Meiden hun polemieek over een Nationaal Instituut voor Televisieonderzoek (en wellicht andere smeulende kwesties) voortzetten. Vragen die ongetwijfeld aan de orde zullen komen zijn:

- wat is de beoogde maatschappelijke relevantie van de verschillende vormen van Communicatiewetenschap; hoe bruikbaar zijn de resultaten en voor wie?
- is wetenschappelijke samenwerking vanuit verschillende methodologische achtergronden zinvol en praktisch uitvoerbaar?
- hoe verhoudt zich een eventueel op te richten Nationaal Instituut voor Televisieonderzoek tot de niet-universitaire centra voor televisieonderzoek?
- waar staat de VSOM-nieuwjaarsborrel?

Studie van de politieke taal: Taal of politiek of . . . ?

Themadag van de Nederlandse Vereniging voor Politieke Psychologie
Organisatie Prof. Dr. M. Brouwer en Dr. C. De Landtsheer (UvA)

Datum: Vrijdag 17 februari 1989, 9.00-17.30 uur

Plaats: Universiteit van Amsterdam

Programmaconcept

- 9.00 uur Koffie
- 9.30 uur Welkom door voorzitter Studierichting Communicatiewetenschap UvA Prof. Dr. J. van Cuilenburg
Inleiding door buitenlandse gast
- 10.00 uur Prof. Dr. T. van Dijk over 'Tekstwetenschap'
(Literatuurwetenschap UvA)
- 10.30 uur Drs. J. de Ridder over 'Informatiekunde'
(Communicatiewetenschap UvA)
- 11.00 uur Dr. C. De Landtsheer over 'Politieke semantiek'
- 11.30 uur Dr. A.M. Simon-Vandenbergen over 'Political Discourse
Analysis' (Engelse Taalkunde, Rijksuniversiteit Gent, België)
- 12.00 uur Drs. J. Bosman over 'Politieke metaforen'
(Psychologisch laboratorium KU Nijmegen)
- 12.30 uur Lunchcauserie door Hugo Brandt Corstius over
'Taal en Politiek'
- 13.30 uur Discussieronde o.l.v. voorzitter N.V.P.P.
Prof. Dr. J. van Putten (Politologie, Vrije Universiteit
Amsterdam)
- 15.00 uur Koffie
- 15.30 uur Politicus Hans van Mierlo 'Let ik op mijn taal?'
- 16.00 uur Conclusies en slotwoord door gewezen voorzitter N.V.P.P.
Prof. Dr. M. Brouwer (Communicatiewetenschap
Universiteit van Amsterdam)
- 16.30 uur Borrel

Inschrijving studiedag

Leden van de Nederlandse Vereniging voor Politieke Psychologie krijgen automatisch de inschrijvingsfolder toegestuurd.

Niet-leden kunnen de folder aanvragen bij Dr. C. De Landtsheer Studierichting Communicatiewetenschap, Oude Hoogstraat 24, 1012 CE Amsterdam, tel. 020/525 3995

Inhoud, jaargang 16, 1988

Artikelen

JAN BOSMAN

Beeldspraak in rechts-etreme tijdschriften, pagina 95 (2).

HUUB EVERS

Media-ethiek en de Raad voor de Journalistiek, pagina 207 (3).

UTA MEIER & ALLARD PETERS

Kijken naar televisie: een huiselijk melodrama? pagina 23 (1).

MARC SCHOLTEN, JORN METS & ADDY WEIJERS

De communicatieve waarde van commercials met een gesloten verbaalstructuur, pagina 117 (2).

OTTO SCHOLTEN

Marktmechanisme en rol van openbare bibliotheken in de informatieverzorging, pagina 3 (1).

PIET VERSCHUREN & REINIE MEMELINK

De spreiding van persmedia over Nederlandse gemeenten, pagina 285 (4).

FRANS WINKEL & ALDERT VRIJ

Kranteberichtgeving over verkrachting en angstgevoelens, pagina 267 (4).

Onderzoek in het kort

ERIK KATS & PETRA SCHEDLER

Zie zo, zo kan het ook, pagina 35 (1).

BEN MANSCHOT

De internationale verspreiding van televisie-fictie, pagina 139 (2).

SIEM PANNEKEET, BERT KLANDERMANS & JAN VAN GASTEL

Veranderen van dagblad? pagina 49 (1).

Methoden van onderzoek

ARIE DEN BOON, MARTEN BROUWER & LUIT TABAK

De Q-methode en publieksonderzoek, pagina 60 (1).

HELMUTH KROMREY

Akzeptanz- und Begleitforschung. Methodische Ansätze, Möglichkeiten und Grenzen, pagina 221 (3).

PAUL VAN NIEKERK

Knoppenmeter en scanner methode; een vergelijking van twee methoden voor het meten van televisie-reclamebereik, pagina 161 (2).

JAC VENNIX, FRED WESTER & HENK DE WIT

Hybride technieken voor de analyse van complexe beleidsproblemen, pagina 302 (4).

PIET VERSCHUREN

Theorie en Data; analyse als een brug met ongelijke leggers, pagina 150 (2).

FRED WESTER & JAC VENNIX

De interpretatieve onderzoeksbenadering, pagina 314 (4).

Discussie

KEES VAN DER HAAK

De dood in de pot, pagina 243 (3).

JOHAN HAHN

Antwoord aan Kees van der Haak, pagina 252 (3).

Review essay

JOKE HERMES & LIESBET VAN ZOONEN

Vrouwen en media, pagina 74 (1).

PAUL RUTTEN

Recente studies van populaire muziek, pagina 174 (2).

Boekbesprekingen

HARRY BOUWMAN – Johan Hahn, *Hetzout in de pap*, pagina 191 (2).

BERT BROUNTS – B. Klap, S. Rijven, P. Rutten (red.), *Tachtigers, glimp van een generatie*, pagina 87 (1).

JAN DRIJVERS – Ed Hollander, *Lokake communicatie en lokale openbaarheid; Openbaarheid als communicatiewetenschappelijk concept*, pagina 256 (3).

H. GABRIËLS – R. Vos, *Niet voor publicatie*, pagina 195 (2).

UTA MEIER – G. Maletzke, *Kulturfall durch Fernsehen?* pagina 197 (2).

HENK JAN REBEL – J.H.G. Klabbers (red.), *Kennen en organiseren van informatie*, pagina 260 (3).

GERRIT VAN DER RIJT – J. de Walle-Sevenster e.a., *Voorlichting aan achterstandsgroepen*, pagina 86 (1).

GERRIT VAN DER RIJT – P. Driest, *Voorlichting aan ouderen*, pagina 84 (1).

HANS VAN DEN HEUVEL – G.A.I. Schuijt, *Werkers van het woord. Media en arbeidsverhoudingen in de journalistiek*, pagina 325 (4).

CEES VAN WOERKUM – P. Schevernels, *Acties naar aanleiding van publieksreacties*, pagina 82 (1).

- CEES VAN WOERKUM – J. Blans, *Aids, Voorlichting en gedragsverandering*, pagina 83 (1).
- CEES VAN WOERKUM – H.G. Andries, A.A. Herpers, G.P.J. Schouten (red.), *De Nederlandse Mediagids; handboek voor de communicatie-industrie*, pagina 83 (1).
- CEES VAN WOERKUM – G.J. Koke e.a., *Voorlichtingen verandering*, pagina 199 (2).
- CEES VAN WOERKUM – B. Wierenga en W.F. van Raay, *Consumentengedrag; theorie, analyse en toepassingen*, pagina 324 (4).

Externe beoordelaars, jaargang 16, 1988

- Drs. P. Bakker, U. v. Amsterdam.
- Drs. J.N.L. Bardoel, NOS / Persinstituut.
- Drs. W. Bekkers, NOS.
- Dr. W.A.G.A. Bouwman, U. v. Amsterdam.
- Drs. C. Brand, U. v. Amsterdam.
- Prof. Dr. A.J.A. Felling, K.U. Nijmegen.
- Dr. E.H. Hollander, K.U. Nijmegen.
- Drs. W.J.M. Evers, K.U. Nijmegen.
- Dr. P.J.M. Verschuren, K.U. Nijmegen.

COMMUNICATIEWETENSCHAPPELIJKE STUDIES

een nieuwe serie
van het onderzoekswaartepunt *MASSAT*
(Massacommunicatie als Transactie)
Vakgroep Communicatiewetenschap
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT NIJMEGEN

De serie COMMUNICATIEWETENSCHAPPELIJKE STUDIES
heeft drie sub-series:

- RECENT ONDERZOEK (redactie: prof. dr. A.J.A. Felling, prof. dr. K. Renckstorf,
prof. dr. J.G. Stappers en dr. C.M.J. Van Woerkum)
- ACTUELE VRAAGSTUKKEN (redactie: prof. dr. K. Renckstorf en
prof. dr. J.G. Stappers)
- METHODEN VAN COMMUNICATIEWETENSCHAPPELIJK
ONDERZOEK (in voorb.)

Redactie-adres: drs. J. Muylkens, Inst. voor Massacommunicatie,
KU Nijmegen, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen, Tel. 080 - 51 61 24

Laatst verschenen in
ACTUELE VRAAGSTUKKEN:

Karsten Renckstorf/Frank Olderaan (red.)
COMMUNICATIEWETENSCHAPPELIJKE
BIJDRAGEN 1987-1988

ISBN 90 6370 625 1/CIP/NUGI 656
205 blz.

Verkrijgbaar bij de boekhandel
en bij de uitgever
(ITS, Nijmegen, tel. 080 - 78 01 11)

Gegevens over de auteurs

Drs. R.J. Memelink is wetenschappelijk onderzoeker vakgroep communicatiewetenschap: hij geeft onderwijs en verricht onderzoek binnen het zwaartepunt Kleinschalige Massacommunicatie (KLEMAC) voor "Het Persinstituut" en de K.U.N.

Drs. J.A.M. Vennix is tot 1 december 1988 als universitair docent verbonden aan de vakgroep methoden van onderzoek van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Vanaf 1 december 1988 is hij werkzaam als universitair hoofddocent bij de vakgroep gamma-informatica van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht.

Dr. P.J.M. Verschuren is universitair hoofddocent vakgroep methoden van onderzoek: hij verricht onderzoek binnen het NICI en het zwaartepunt Massacommunicatie als Transactie (MASSAT) van de vakgroep communicatiewetenschap, K.U.N.

Drs. A. Vrij is als onderzoeker werkzaam bij de sectie Sociale Psychologie van de Vrije universiteit. Hij is als onderzoeker verbonden aan de Stichting Mens en Recht. Binnenkort werkt hij aan het NWO project 'Crossculturele interacties tussen agenten en burgers: de psychologie van verdacht zijn'.

Dr. F.P.J. Wester is wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep methoden van onderzoek van de Faculteit der Sociale Wetenschappen te Nijmegen.

Mr. Dr. F.W. Winkel is universitair hoofddocent aan de Vrije Universiteit, sectie Sociale Psychologie. Hij is als onderzoeksadviseur verbonden aan de Stichting Mens en Recht.

Drs. H. de Wit is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep methoden van onderzoek van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

MASSACOMMUNICATIE 4, 1988, contents:

FRANS WILLEM WINKEL & ALDERT VRIJ

Newspaper coverage on rape and fear, PAGE 267

PIET VERSCHUREN & REINE MEMELINK

The distribution of print media in Dutch municipalities, PAGE 285

JAC VENNIX, FRED WESTER & HENK DE WIT

Hybrid techniques for the analyses of complex policy problems, PAGE 301

FRED WESTER & JAC VENNIX

The interpretative approach to research, PAGE 314

BOOKREVIEWS, PAGE 324

ANNOUNCEMENTS SOMMATIE 1989, PAGE 327

CONTENTS MASSACOMMUNICATIE 1988, PAGE 331

Administratie en druk

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv

Bredaseweg 61 5038 NA Tilburg, tel. 013-425050, giro 1085553

Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten aan dit adres.

Abonnementen

Gewoon abonnement : f 78,75

Abonnement buitenland: f 99,75

Studentenabonnement : f 60,—

Los nummer : f 22,50

Dubbel nummer : f 45,—

VSOM

Bij het lidmaatschap van de „Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie” is een abonnement op Massacommunicatie inbegrepen.

Lidmaatschap: f 135,—

Aspirantleden (studenten): f 60,—

Advertenties

prijzen: 1/1 pag. f 300,—; 1/2 pag. f 165,—; drukspiegel 12,9 x 19 cm, korting bij herhaalde plaatsing.

I.S.S.N. 0921-2620

Volgende jaargang (17) worden de prijzen als volgt aangepast:

Gewoon abonnement : f 98,75

Studentenabonnement : f 48,—

Abonnement buitenland: f 108,75